

יחיעם וייץ

שני טורים, שני פנים: דיוני הכנסת בטורים של נתן אלתרמן

אחד הלילות

ליל רבש בשנת 1956, לילה שבו נתקבלו ונפרקו על החוף הפלים הכבדים שתקנו את מאזן הכחות הנואש שבין ישראל ומצרים.

עוד יספר לפלא איך נצבו תולדות העם בין ים אילת

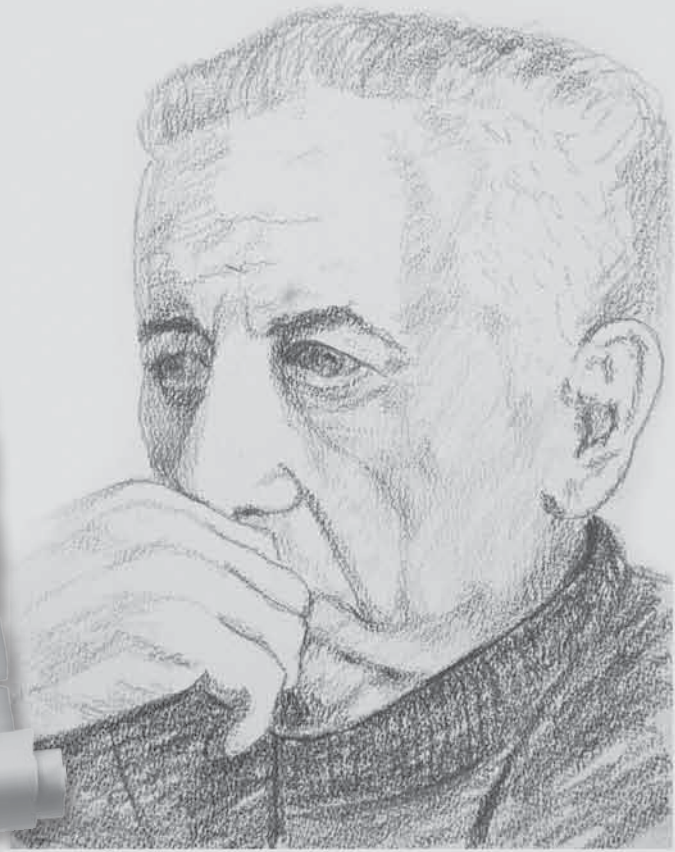
וני-תיכון על כברת-ארץ ראשונה ואחרונה כמו על צוק ישראלי בגים ערב, וקהל אויבים אשר אך תמול הנה ושב למאורתו עלי גחון שופע מחדש כלי-אש בל ידעם, נכון לזנק בכל משטמותיו ומכונותיו.

עוד יספר לפלא איך המשיך העם פרוטרוט חייו שבפשות

והחיים של שלל מראות ושלל קולות, בעוד מתוך תוכו, מקרב כל

שאון והד, מתוך עמקי הניתו, מבעד לשיחות ולזמירות ולמריבות ולשחוקים, עולה שועה אחת: כלים, כלים! כלי קרב וכלי מגן! וחיש ובעוד מועד!

בבוא היום, בקום שלום על ארץ, בשקט מזרח, אי מי ישאל בקול: מתי נחמד דין היהודים שנית - אחר משפט תש"ח - לפרץ חיים את העגול?

שני טורים, שני פנים: דיוני הכנסת בטורים של נתן אלתרמן

מבוא

כנסת ישראל דנה בשני טורים שכתב המשורר נתן אלתרמן. בראשון שבהם דנה הכנסת הראשונה בשנת 1949, ובשני דנה הכנסת השלישית בשנת 1956. הראשון היה חתרני ואופוזיציוני, ואילו השני היה ממלכתי וממסדי. מטרת מאמר זה כפולה: לספר את סיפורם הנפתל של שני הטורים שנדונו בבית המחוקקים ולשרטט באמצעותם שני קווים שונים ואף מנוגדים שאפיינו את אלתרמן. יש לציין כי על אודות הטור השני – שקרא ראש הממשלה מעל במת הכנסת – נכתב לא מעט,¹ אך על הטור הראשון נכתב מעט.

בשער המאמר:
נתן אלתרמן
באיור מעשה ידיו
של חיים טופול,
וקטע משירו
'אחד הלילות'
שפורסם ב'טור
השביעי', 'דבר',
16 באוקטובר
1956 ומאוחר
יותר בספרו הטור
השביעי, 1972
(ראו עמ' 126-135
במאמר)
(הרישום באדיבות
חיים טופול, קטע השיר
באדיבות הוצאת הקיבוץ
המאוחד)

א. סיפורו של הטור הראשון, 1949

1. נתן אלתרמן ופירוק הפלמ"ח

הטור הראשון נכתב בימי הפולמוס הציבורי והפוליטי המר על פירוק מטה הפלמ"ח וחטיבותיו. אלתרמן היה מעורב מאוד בפולמוס הזה, ועמדתו בו הייתה שונה לחלוטין מעמדת ראש הממשלה דוד בן-גוריון: הוא התנגד לפירוק מטה הפלמ"ח ולהרחקת מפקדיו מצה"ל. הוא כתב על כך מספר טורים, ואף הקדיש בכרכי 'הטור השביעי' שער מיוחד לפלמ"ח – ובו חמישה טורים בלבד – עובדה המעידה שאלתרמן מייחס לעניין זה [לפירוק הפלמ"ח] חשיבות מיוחדת.² טור שפורסם בראשית יוני 1949, ושכותרתו 'שתי שְׁבָלִים וחנית',³ בדומה לשם השער המיוחד, עוסק בפירוק הפלמ"ח, והמשורר שאל בו שאלה נוקבת:

אֵךְ נֹאמֵר:

עַתָּה אֲחַד אוֹצְרוֹתָיו שֶׁל הַדּוֹר

מְעַבֵּר לְפָצוּל וְקָטוּעַ,

הַחוֹבֶה הַפְּשוֹטָה הַיָּא לְשָׂאֵל-וְלַחְקֹר

אֶת מְשַׁל הַמְּדִינָה:

מְדוּעַ?

- 1 ראו לדוגמה: מ' בר-זוהר, בן-גוריון, ג, תל-אביב תשל"ז, עמ' 1202-1203; ד' מירון, 'מיוצרים ובונים לבני בלי בית', אנגרא, 2 (תשמ"ו), עמ' 112-118; א' קומס, 'המשורר והמנהיג: ביאליק ואחר-העם, אלתרמן ובן-גוריון', מ' דורמן וא' קומס (עורכים), אלתרמן ויצירתו: דברים ומחקרים, באר-שבע תשמ"ט, עמ' 71-72; ד' לאור, 'חיים על הקץ', הנ"ל, השופר והחרב: מסות על נתן אלתרמן, תל-אביב תשמ"ד, עמ' 45-47. בביוגרפיה החדשה על אלתרמן התייחס לאור באופן לקוני לקריאת הטור מפי ראש הממשלה. ראו: ד' לאור, אלתרמן: ביוגרפיה, תל-אביב תשע"ד, עמ' 482-485.
- 2 קומס (שם), עמ' 62. שמו של השער הוא 'שתי שבולים וחרב'. ראו: נ' אלתרמן, הטור השביעי, א: תש"ג-תשי"ג, תל-אביב תשל"ב, עמ' 303-319; וכן ראו: קומס (שם), עמ' 62; מ' נאור, הטור השמיני: מסע היסטורי בעקבות הטורים האקטואליים של נתן אלתרמן, תל-אביב תשס"ז, עמ' 278-282.
- 3 'הטור השביעי: שתי שְׁבָלִים וחנית', דבר, 2 ביוני 1949; פורסם שוב: אלתרמן (שם), עמ' 303-304.

במהלך השנים המשיך אלתרמן לכתוב על נושא זה. בטור שפרסם בקיץ 1953, עם כינוס אנשי הפלמ"ח בקיבוץ אלונים לרגל הופעת 'ספר הפלמ"ח',⁴ כתב כי בספר זה טמונים 'הפנח הצרור, הנפיון הפליא / של אמני-בנין החסד אל-עליון'. וכן התייחס באופן מעורפל לפירוק יחידות הפלמ"ח: 'הזמן – בפלגותיו הנמשכות – הצדיק / רבים מנמוקי שוברה של המסגרת!'.⁵

אלתרמן הביע גם באופן אישי באוזני בן-גוריון את מחאתו על פירוק מטה הפלמ"ח. בפגישה עמו למחרת הפירוק טען כי משמעות הצעד הזה היא פירוק ערכי הפלמ"ח כמו 'עבודת אדמה, ראיית המלחמה כהכרח [...] נטיעת כבוד לערכי רוח'.⁶ עמדתו של אלתרמן בנושא באה לידי ביטוי גם בכתיבתו על יצחק שדה, מקים הפלמ"ח ומפקדו הראשון. בין השניים היו קשרים הדוקים ועמוקים. לדברי מנחם פינקלשטיין במלחמת העצמאות סירב אלתרמן, שהיה אז בן שלושים ושמונה, לשרת במחלקת התרבות (מח"ת) והתעקש להתגייס לחטיבה 8, ששדה היה מפקדה. אחרי המלחמה, בשנת 1951, כתב שדה כי 'משורר העם בעת מלחמת העם צריך לחוש מבשרו את המלחמה הזאת שהייתה קודם-ל מלחמה על עצם הקיום'.⁷ אלתרמן הקדיש לשדה שלושה טורים. הראשון שבהם נכתב בעקבות פרישתו

הכפויה של שדה מצה"ל, צעד שנבע מיחסיו המתוחים והעכורים עם שר הביטחון בן-גוריון,⁸ ועיקר הטור הוא התרסה נגד פרישה זו:

מסיבת יום הולדת שישים ליצחק שדה. משמאל לימין: נתן אלתרמן, משה סנה, יצחק שדה, זאב יוסיפון ולסיה גלילי, בחזית: בנו יורם שדה
 (אוסף התצלומים, בית יצחק שדה, תל-אביב, באדיבות נדב מן, ביתמונה)

4 'המסיבה להופעת ספר הפלמ"ח במועצת הקיבוץ המאוחד', על המשמר, 6 ביולי 1953.
 5 'הטור השביעי: עם כינוס הפלמ"ח', דבר, 10 ביולי 1953; פורסם שוב: אלתרמן (לעיל, הערה 2), עמ' 315-319. עוד טור על הפלמ"ח, שנכתב במלאת שבע שנים להקמתו, ראו: 'הטור השביעי: סביב למדורה', דבר, 7 במאי 1948; פורסם שוב: אלתרמן (שם), עמ' 309-310.
 6 יומן בן-גוריון, 8 בנובמבר 1948, אב"ג.
 7 מ' פינקלשטיין, הטור השביעי וטוהר הנשק: נתן אלתרמן על ביטחון, מוסר ומשפט, בני-ברק תשע"א, עמ' 99-101. לדבריו של שדה ראו: י' שדה, 'הקרב על עיראק מנשיה', על המשמר, 21 באוקטובר 1951.
 8 ב-6 בספטמבר 1949 הודיע שלישי של הרמטכ"ל רב אלוף יעקב דורי לראש אכ"א במטכ"ל על 'שחרורו של האלוף יצחק שדה מהצבא מ-18 בספטמבר 1949'. ראו: צ' דרור, מצביא ללא שררה: סיפורו חייו של יצחק שדה 'הזקן', תל-אביב 1996, עמ' 436.

יִצְחָק שְׂדֵה, חֵיל וְאֶרְדִּיכָל, אוֹצֵר
 שֶׁל נְסִיּוֹן נָדִיר, חָרֵשׁ נְבוֹן-כְּפִים.
 רָבָם שֶׁל מְפַקְדִים... וּבְכֵן, הוּא מְשַׁחֵרֵר,
 הָאֵם אֲמַנָּם מֵתֵר לוֹ
 כִּכְר לְשִׁבְת-בַּיִת?⁹

מעורבותו של אלתרמן בוויכוח על פירוק מטה הפלמ"ח מעידה על קו מובהק באופיו ובכתיבתו: הזדהות עם מאבק אופוזיציוני בצעדי בן-גוריון ומפלגתו, מפלגת השלטון מפא"י.

2. כנסת ישראל פוסלת את טורו של אלתרמן

במאי 1949 פסל הצנזור הצבאי הראשי סא"ל ולטר (אבנר) בר-און שני פרסומים שעסקו בפירוק חטיבות הפלמ"ח. הראשון היה מאמר המערכת של העיתון 'על המשמר', יומון מפ"ם, שאמור היה להתפרסם ביום רביעי 11 במאי 1949,¹⁰ ושנכתב בו כי 'אחת, אחת הן מתפרקות והולכות חטיבות של צבא ההגנה לישראל, "הראל", "יפתח", "הנגב"¹¹. והשני היה טורו של אלתרמן שאמור היה להתפרסם ביום שישי 13 במאי 1949.

שאלת ההתנהלות של הצנזור הצבאי עלתה במליאת הכנסת ימים ספורים אחרי הפסילה הכפולה. חבר הכנסת יעקב ריפטין ממפ"ם הגיש הצעה לסדר היום בנושא זה.¹² בהציגו את הנושא טען כי 'ההשתוללות של הצנזורה הצבאית נמשכת חודשים רבים, והיא מהווה אחת הדרכים של מלחמה מפלגתית פנימית', ו'אין בינה לבין ענייני הצבא ולא כלום'. הוא הדגיש כי 'כך היה בימי המלחמה כאשר הדברים הגיעו עד כדי גיחוך, עד לאי-הזכרת שמות של מפקדי חזיתות וגיבורי האומה,¹³ בניגוד למקובל בצבאות כל האומות וכל המשטרים ורק מתוך צרות-עין מפלגתית'. וטען כי התנהלות זו נמשכת בהווה, 'כשעולה בציבוריות שלנו גל של התמרמרות בקשר לפירוק חטיבות הפלמ"ח, בניגוד להבטחות שר הביטחון בשעתו, ובניגוד להבטחות של מפלגת פועלי ארץ-ישראל'. ריפטין דרש בתוקף 'דיון מקיף בכל פרשת הפלמ"ח'

היית ראשון כך תמיה.
 כגשש שלפני השורה.
 ההורם אל מחנה האויב
 ונופל הראשון לפי הרב.
 והעם שאסף את הילו
 וערך שזרותיו אל הקרב
 לא ישכה לך הסד ראשון
 וישא את שמך כמזכרת.

וככוא יום סופה, רעיי,
 ושנית תקרא אל הדרך
 יכנוך בשם כמו אז.
 שם פשוט וחזק, כה קצר,
 ובו שתי שיבולים ניצבות,
 עניהם תסוך שוב החרב.

9 'הטור השביעי: ליצחק שדה', דבר, 9 באוקטובר 1949; פורסם שוב: אלתרמן (לעיל, הערה 2), עמ' 306-308. הטור השני נכתב אחרי מותו של שדה. ראו: 'הטור השביעי: יצחק שדה - אחרי ארונו', דבר, 29 באוגוסט 1952; פורסם שוב: אלתרמן (שם), עמ' 311-314. הטור השלישי נכתב במלאות חמש שנים למותו, והוא התייחס באופן מרומז לפרישתו הכפויה מצה"ל: 'ימיו האחרונים היו ימי בדידות כפויה, ימים שקשה היה להביט בעיניו בלא הרגשת אשם'. ראו: 'על יצחק שדה', דבר, 27 באוגוסט 1957; פורסם שוב: 'נ' אלתרמן, הטור השביעי, ב: תשי"ד-תשכ"ב, תל-אביב תשל"ב, עמ' 222-226. העמודה של מאמר המערכת באותו יום הייתה ריקה ובמרכזו היה סמל הפלמ"ח.

10 ראש הממשלה בן-גוריון קרא פסקה זאת בישיבת ועדת החוץ והביטחון שהתקיימה ב-23 במאי 1949. ראו: דיוני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 23 במאי 1949, אה"מ, 7561 / א-2.

12 'הצנזורה הצבאית', ישיבת הכנסת ב-18 במאי 1949, דברי הכנסת, א, עמ' 533-535. ריפטין (1907-1978) היה מראשי 'השומר הצעיר' ומפ"ם, וכיהן שנים רבות (1949-1965) כחבר כנסת מטעם המפלגה. היה ממייסדי הקיבוץ עין-שמר.

13 הדובר התכוון למפקדי המלחמה בולטים שהיו חברי מפלגתו, מפ"ם, כמו יגאל אלון, מפקד חזית הדרום, משה כרמל, מפקד חזית הצפון, ומפקדי חטיבות כמו נחום שריג, יוסף (יוספלי'ה) טבנקין, שמעון אבידן ועוד.

טורו המצונזר של אלתרמן, סמל הפלמ"ח מופיע במקום החלק המצונזר, 'על המשמר', 11 במאי 1949

והפסקת 'ההשתוללות האנטי־דמוקרטית של הצנזורה'. הוא קבע כי 'לא ייתכן שמשוררים המשרתים את המערכה שלנו לא יוכלו לומר את דברם בגילוי'.

ראש הממשלה ענה לו ואמר דברים נחרצים. לא ריפטיין ולא שום אדם אחר' לא קיבלו משר הביטחון שום הבטחה 'לקיים צבא תוך צבא' או הבטחה 'שלא יזו קבוצה מפלגתית יהיה סטטוס מיוחד בצבא'. כאשר לצנזורה הצבאית הוא הודה כי לא בדק את פרטי המקרה – 'אני לא קראתי הטור ואינני יודע אם היה יסוד לאסור אותו או לא' – ואמר כי ייתכן שהצנזור טעה בשיקוליו, אך גם צנזור עושה משגה, וגם שר יכול לעשות משגה – כולנו בני אדם'. בן־גוריון תקף את הסגנון שנקט ריפטיין והביע את צערו 'על אשר חבר הכנסת מדבר כאן בלשון אשר אפילו בשוק אינה הוגנת'. הוא קבע כי הכול 'חייב בכבודם של [...] הצנזור ושאר העובדים בצבא – העושים את חובתם לעם'. הדיון הסתיים בהצבעה על הצעת חבר הכנסת זרח ורהפטיג, חבר סיעת ה'חזית הדתית המאוחדת', שהייתה חברה בקואליציה, להעביר את הנושא לדיון בוועדת החוץ והביטחון. הצעת האופוזיציה לדיון בנושא במליאת הכנסת נדחתה.

כל העיתונים דיווחו על הדיון, ורובם הגדול ציינו שמדובר בפסילה של טור שכתב אלתרמן. ב'חרות' נכתב כי הצנזור הצבאי 'פסל את הטור של אלתרמן ב"דבר"'.¹⁴ ב'הארץ' נכתב כי שר הביטחון הגיב על דברי ריפטיין, שהביע אותם 'כדרכו, בחריפות [...] בנגעו בעניין הצנזור שפסל את הרפסת הטור של נתן א' ב"דבר"'.¹⁵ גם ב'על המשמר' צוין כי מדובר ב"גניזת" טורו של נתן אלתרמן (בטור השביעי של "דבר", לפני שבוע).¹⁶ ב'ידיעות אחרונות', שהגדיר את הדיון 'פיליטון היסטורי', נכתב כי 'זו הפעם הראשונה שמפ"ם באה לתבוע את עלכונה של מפא"י ולהגן על משורר של "דבר" – מפני הצנזור הצבאי'. העיתון התייחס לפסילת הטור בלעג: הטור כשלעצמו הוא נחמד. לא מצאתי בו כל חטא. לא נגד המוסר העברי, ולא נגד הצדק, ולא נגד החוק, ולא נגד דעת הקהל, ולא נגד הממשלה, ולא נגד הציבור, ואפילו נגד הצבא ולא נגד הרוב הקואליציוני, ולא נגד המיעוט האופוזיציוני [...] אצל משורר קבוע של "דבר"? רק צנזורים מסוגלים לדבר שכזה.¹⁷ העיתון שלא ציין כי מדובר בפסילת טור שכתב אלתרמן היה דווקא 'דבר', שאלתרמן היה 'משורר הבית' שלו.¹⁸ במהלך הדיון התחוללה דרמה זוטא: חבר הכנסת יצחק בן־אהרן, חבר מפ"ם, מפלגתו של ריפטיין, קרא מעל דוכן הנואמים את כל בתי הטור שנפסל.¹⁹ אך הצנזור הצבאי מחק לחלוטין את הטור מהפרוטוקול הרשמי של הכנסת, 'דברי הכנסת', צעד שעורר שאלות עקרוניות (ראו להלן). מעט עיתונים דיווחו על אירוע זה. יומיים אחרי הדיון פרסם 'ידיעות אחרונות' קריקטורה שבה בן־אהרן עומד על הדוכן ופורט בנבל, ומעליו יושב ראש הכנסת יוסף שפרינצק יושב על כיסאו ודופק

14 'הצנזורה הצבאית והמשטרה הצבאית על שולחן הדיונים בכנסת', חרות, 19 במאי 1949.

15 'ראש הממשלה משיב לתלונות בעניין הצנזורה', הארץ, 19 במאי 1949.

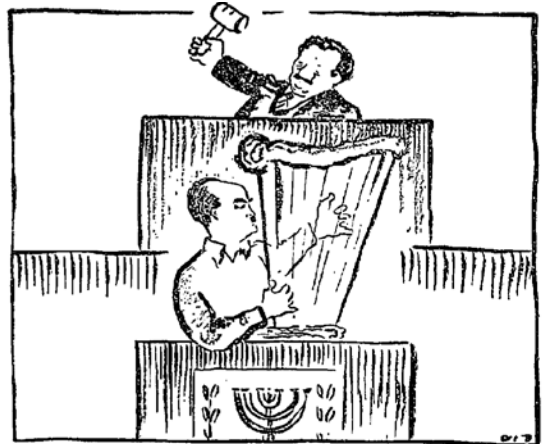
16 'הצנזורה הפוליטית – בדינוני הכנסת', על המשמר, 19 במאי 1949. נושא זה היה הכותרת הראשית של העיתון באותו יום. יש לציין כי הצנזורה פסלה שני קטעים בידיעה.

17 ש' סביסלצקי, 'במת הכנסת: מעשה בטור שהפך לנושא בכנסת', ידיעות אחרונות, 18 במאי 1949.

18 'יכוח על הצנזורה', דבר, 19 במאי 1949.

19 מעריב כתב כי ריפטיין קרא את הטור בכנסת אך מי שקרא אותו היה בן־אהרן. ראו: 'נאומי המשורר', מעריב, 16 באוקטובר 1956.

בפטישו; מתחת לקריקטורה נכתב: 'שירה בכנסת (לפי תוי אלטרמן)'.²⁰ 'מעריב' תיאר את המחזה: 'מעל במת הנואמים הושמע לא נאום [...] אלא טור. 'י' בן-אהרן (ממפ"ס, כמעט אמרתי מ"הבימה") עמד על הבמה ובפתוס רב הקריא מתוך הנייר [...] טור של נתן א' שנפסל ע"י הצנזורה [...] הוא קרא בפתוס, אך מהר כדי לסיימו תוך חמשת הרגעים, שהיושב-הראש הקציב לו להקראה'.²¹

3. הטור בדיוני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת

שאלת פסילת טורו של אלטרמן הגיעה מהר מאוד לדיון בוועדת החוץ והביטחון של כנסת.²² בן-גוריון פתח את הדיון ואמר לחברי הוועדה שכאשר נאם במליאת הכנסת על אודות הפרשה 'לא ידעתי מה תכנו של הטור, חשבתי שאולי נעשה משגה. אחר כך קראתי את הטור ואני מקבל עלי את האחריות של הצנזור'. אחרי קריאתו הגיע למסקנה חד-משמעית שאסור היה לפרסם את הטור, ויתרה מזו, הצנזור הראשי היה 'מפוטר כהרף עין אילו לא היה פוסל זאת'. הוא הסביר כי הטור מוסר 'שמות של חטיבות שהאויב יודע אפוא הן נמצאות', ואסור להעביר לאויב ידיעות כאלה, 'ואין רשות למר ריפטין למסור ידיעות כאלה לאויב גם אם הוא חבר כנסת'. בן-גוריון הוסיף משפט שנראה דמגוגי למדי: 'אנשים נהרגו למען ביטחון המדינה וביטחון המדינה קודם לשם הטוב של בן-גוריון או של ריפטין או של חבר אחר'. הוא ביקש מחברי הוועדה להחליט החלטה עקרונית ב'שאלה דחופה': אם 'מותר לחבר כנסת למסור ידיעות המזיקות לביטחון המדינה, בצורה של שאלתה, או לא'.

חבר הכנסת בנימין מיניץ, מסייעת ה'חזית הדתית המאוחדת', שאל את בן-גוריון שתי שאלות: הראשונה הייתה אינפורמטיווית: האם נכון שהצנזור מחק מ'דברי הכנסת' את הטור שקרא בן-אהרן? והשנייה הייתה עקרונית: 'האם הממשלה יכולה לאסור באופן פרינציפיוני הופעת טור ב'דברי הכנסת'?. תשובת ראש הממשלה הייתה קצרה: 'נכון שהצנזור אסר את הופעת הטור ב'דברי הכנסת'. יש לדון אם חבר כנסת הוא מעל החוק'.

הראשון בדיון היה בן-אהרן, שכאמור היה מעורב אישית בעניין. עמדתו הייתה ברורה וחדה: תפקידה של הצנזורה הצבאית למנוע העברת ידיעות לידי האויב ולא למנוע בירור ציבורי בשאלות יסוד בנוגע לצבא, כמו אופי הצבא, מהותו ומבנהו – אלה דברים 'שמקובל שהם נתונים לברור בכל הארצות הדמוקרטיות גם בימי מלחמה'. לדברי בן-אהרן עם פרוץ הוויכוח על פירוק הפלמ"ח,

'שירה בכנסת לפי תוי אלטרמן', קריקטורה של קרדיאל גרדוש (דוש), 'ידיעות אחרונות', 20 במאי 1949 (באדיבות דניאלה סנטור גרדוש ומיכאל גרדוש)

20 ידיעות אחרונות, 20 במאי 1949.

21 'כנסת או תיאטרון', מעריב, 18 במאי 1949.

22 דיוני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת, 23 במאי 1949, אה"מ, 7561 / א-2.

'שרשרת הפסילות התחילה', והצנזורה התחילה לראות במאמרים ב'על המשמר' 'משום מסירת אינפורמציה לאויב'. הוא התנגד לכך ששר הביטחון 'יהיה הפוסק היחיד' בשאלות 'מה זה סוד ומה זה עניין של ביטחון המדינה', דרש לקבוע הגדרות מדויקות בנושא זה, והציע למנות לשם כך ועדת משנה של ועדת החוץ והביטחון 'שתהיה ועדה מצנזרת והיא תפסוק מהו סוד צבאי ומהו ברור ציבורי של שאלה פוליטית'. דברי ריפטיין היו דומים. הוא טען כי נעשה שימוש ביודעין 'במכשיר של הצנזורה למגמה פוליטית מסוימת'. 'אנחנו לא נשלים עם דבר זה', הודיע.

חבר הכנסת מאיר גרובובסקי (ארגוב) ממפא"י²³ ענה לבן-אהרן. הוא תקף את דבריו וטען נגדו שתי טענות. ממדי הוויכוח באספות ובעיתונות על פירוק הפלמ"ח היו חסרי תקדים לדבריו, ו'לא הייתה שום מדינה בשעת מלחמה, [ש]מרשה צורה כזו של ויכוח כמו שהיה אצלנו בתקופת המלחמה. הויכוח בעניין הפלמ"ח – זה עבר כל גבול'. בשאלה העקרונית אם על הצנזור הצבאי לפסול מ'דברי הכנסת' דברים שעלולים לפגוע בביטחון המדינה, גם אם הם נאמרו במליאת הכנסת, טען כי הוא בעד 'צנזורה פנימית צבאית כל זמן שיש שעת חרום, ועד היום קיים מצב חרום'.

חבר הכנסת חיים בן-אשר, אף הוא ממפא"י²⁴, תמך בהחלטת הצנזורה הצבאית: טורו של נתן א' עוסק ב'פירוק של חטיבות צבאיות, וכל הסתננות של ידיעות מסוג זה מסכנות את ביטחון המדינה', והדבר עלול להשפיע 'על רוחו של החייל, כאשר הוא יודע שהחטיבה שלו מתפרקת'. לכן 'אין הטור של נתן א' צריך להתפרסם [...] הויכוחים על ראורגניזציה של הצבא יכולים רק בוועדת הביטחון'.²⁵ מנחם בגין התנגד בתוקף לדברי גרובובסקי. לדבריו אם מאפשרים לצנזורה הצבאית להתערב בדיוני הכנסת ובפרסומיה, 'זו תהיה פגיעה חמורה ביותר בחוק היסודי של המדינה', כי הרי 'הממשלה היא האחראית בפני הכנסת ולא להיפך, ולכן אינה רשאית להכתיב לכנסת מה יפורסם ומה לא'. בגין הסכים עם בן-אהרן וטען שהצנזור הצבאי 'עבר לא פעם על סמכותו בעניינים צבאיים ופסל דברים שלא סיכנו את ביטחון המדינה'. בהמשך דבריו התייחס בגין לאלתרמן, שמעולם לא היה חבר במחנהו, ולטורו. הוא הביע צער שראש הממשלה 'מזדהה עם פעולתו של הצנזור בקשר לטורו של נתן א'; אחרי קריאת הטור הוא הגיע למסקנה שאין בו כלל סכנה לביטחון המדינה – הרי 'עניין של פרוק הפלמ"ח פורסם בכל מקום'. עמדתו באשר להחלטות הצנזור הצבאי הייתה דומה לעמדת בן-אהרן – אם יהיה ערעור עליהן, 'יובא העניין לוועדה שלנו והיא תחליט באופן סופי אם זה מסכן את ביטחון המדינה או לא'.

מינץ הביע עמדה קרובה לזו של בגין. דבריו היו קצרים וחדים: 'לצנזור אין רשות לפסול את "דברי הכנסת"; מותר לפרסם ב'דברי הכנסת' דברים שקשורים לענייני ביטחון, ואין רשות לצנזור להתערב'. הוא הוסיף כי איננו רואה 'סכנה בפרסום הטור של נתן א' ב"דברי הכנסת" ואני מציע לפרסמו'.

23 חבר הכנסת מאיר (גרובובסקי) ארגוב (1905-1963) כיהן כיושב ראש ועדת החוץ והביטחון משנת 1951 ועד יום מותו.

24 חבר הכנסת חיים בן-אשר (פינקל) (1904-1998) היה נציג מפא"י בכנסת הראשונה ובכנסת השנייה. הוא היה חבר קיבוץ גבעת-ברנר ואחר כך קיבוץ נצר-סרני.

25 כך כינו את הוועדה, אך שמה הרשמי היה ועדה לענייני חוץ וביטחון.

ורפהטיג נקט עמדה דומה לזו של בגין ושל עמיתו לסיעה מיניץ,²⁶ והביע התנגדות להתערבות הצנזור בענייני הכנסת. 'אני מתנגד בכל תוקף שאיזה גוף ממשלתי יכול להתערב בענייני הכנסת ושהצנזור יכול לפסול את "דברי הכנסת". זוהי פגיעה בריבונות הכנסת', הצהיר. הוא טען כי אילו היה הוא הצנזור, 'לא הייתי פוסל את טורו של נתן א' [...] הצנזור יכול לפסול לא רק עניין של סוד צבאי, אלא גם ביטוי שיכול להזיק לביטחון המדינה. אבל אין לפסול דיון ציבורי בשאלות פרינציפיוניות'. עמדת חבר הכנסת אליעזר ליבנשטיין (ליבנה) ממפא"י הייתה שונה מעמדת חברי מפלגתו בוועדה. הוא ביקר את התנהלות הצנזורה הצבאית: היא מוחקת דברים שנכתבו בעיתונים, ושאינם סודות צבאיים, ו'פוסלת לעתים דברים ללא כל שחר ועל כן אינה יכולה להסביר מדוע פסלה אותם'. דעתו בעניין טורו של אלטרמן הייתה שאין בעיה לפרסמו מבחינת הצנזורה אבל הוא לא היה מוכן לפרסמו 'מבחינת העברית שלו', ומשתקפת באמירה זו יהירותו של ליבנה.

ראש הממשלה סיכם את הדיון. טענתו היסודית הייתה שאפשר להתנגד לפירוק החטיבות, 'אבל שמפרקים זאת אסור לפרסם ונתן א' פרסם זאת ויש להניח שגם קורה [צ"ל: קורא] ערבי יבין מה שנכתב בטור'.

בהמשך הוא העלה שלושה עיקרים: העיקר הראשון היה כי 'נתן א' עשה זאת כי אינו מקבל משכורת בעד ביטחון אלא בעד טורים ואין זו חובתו לחשוב אם יש בזה סכנה או לא. מטעם המדינה ממונה על זה הצנזורה [...] הצנזור מקבל משכורת מטעם המדינה שלא יגיעו ידיעות שמסכנות את ביטחון המדינה והוא עשה דבר הוגן'. העיקר השני היה כי 'הטור של נתן א' – אין לי ספק שלא הייתה כוונה למסור ידיעות לאויב – [אבל] יש בו משום אינפורמציה לאויב [...] לכן תבוא ברכה על הצנזור שמנע את פרסומו. ואם אסור לפרסם את הטור ב"דבר" אסור לפרסם אותו גם ב"דברי הכנסת"'. והעיקר השלישי היה כי 'לא מגיע עונש למשורר אלא שהטור לא צריך להרפס והוא ידע להבא לא לכתוב דבר כזה שיש בו ידיעה לאויב. יש בכל מטה ערבי איש שלומד את העיתונות היהודית'.

ראש הממשלה סיכם סוגיה זאת במשפטים שאפשר לראות בהם משום דמגוגיה: 'לדעתי, יש עניין כמו ביטחון המדינה ועל זה צריך לשמור; מוצאים על זה עשרות מיליונים לירות, הקרבנו את חייהם של אלפי נערים ונערות בשביל הביטחון – אז אסור לנו למנוע פרסום דברים בלתי מחושבים! אני בטוח שלא עושים זאת מתוך זדון – אבל המדינה קובעת ומטילה עליו את העבודה הבלתי נעימה [...] והצנזור עושה את מלאכתו אמונה'. בן-גוריון הוסיף בנימה אישית למדי: 'נתן א' קרוב לי לא פחות מאשר לריפטיין ו"דבר" קרוב לי לא פחות מאשר לחבר הכנסת ריפטיין, והצנזור עשה דבר טוב שלא חס על כבודו של משורר ועל כבודו של "דבר"'.²⁶

בסוף הדיון התקיימה הצבעה בשאלה אם יש לאשר את פסילת הצנזור הצבאי. בן-אהרן הציע להחליט 'שלא היה יסוד לפסול את הטור של נתן א'. ואילו ראש הממשלה, שלא היה כמובן חבר הוועדה, הציע מנגד הצעת החלטה בוטה למדי: 'יש בטור משום מסירת אינפורמציה לאויב'. ארבעת חברי הוועדה שהיו נציגי סיעות האופוזיציה, מפ"ם מהשמאל ו'תנועת החרות' מהימין, תמכו בהצעת

26 מיניץ היה חבר במפלגת 'פועלי אגודת ישראל' (פאג"י), ואילו ורהפטיג היה חבר ב'פועל המזרחי', אך בכנסת הראשונה חברו כל המפלגות הדתיות לסיעה מאוחדת.

משרדי הצנזורה,
יוני 1950
(צילום: טדי ברונר, לע"מ)

בן-אהרן. חמישה חברים תמכו בהצעה שהייתה מעודנת מזו של ראש הממשלה, ושנאמר בה כי יש בטור 'פסוקים שצריך היה למחוק מטעמי ביטחון'. ראש הממשלה הטיל אפוא את כל כובד משקלו, וועדת בית המחוקקים אישרה את החלטת הצנזור הצבאי הראשי לפסול את הטור שכתב אלתרמן.²⁷

4. האם הצנזור יכול לצנזר את דברי חברי הכנסת?

בעקבות פסילתו של הצנזור הצבאי את הטור של אלתרמן ב'דברי הכנסת' והוויכוח על כך בוועדת החוץ והביטחון כונסה ישיבה מיוחדת משותפת לוועדת החוץ והביטחון ולוועדת הכנסת. נושא הישיבה הוגדר באופן רשמי 'עניין הצנזורה על דברי חברי הכנסת', אך למעשה נדונה בה סוגיה עקרונית שקשה להגזים בחשיבותה: האם גוף ממשלתי יכול להתערב במהלכי הגוף המחוקק?²⁸ פתח את הישיבה היושב ראש, חבר הכנסת זלמן אהרונוביץ (ארן), שהיה יושב ראש ועדת החוץ והביטחון.²⁹ הוא אמר כי בדיון בוועדתו בטורו של אלתרמן 'התעוררה שאלה מיהו המוסד המוסמך

27 בן-גוריון כתב על כך ביומנו: 'באחת עשרה ישיבת ועדה ביטחון על צנזורה. רוב (נגד מפ"ם וחרות) אישר פסול הטור של אלתרמן וכך כתב את שם המשורר' (יומן בן-גוריון, 23 במאי 1949, אב"ג).

28 הישיבה התכנסה ב-24 במאי 1949, כלומר יום אחד אחרי החלטת ועדת החוץ והביטחון. ראו: אה"מ, כ/12-24.

29 זלמן אהרונוביץ (ארן) (1899-1970) כיהן כחבר הכנסת שנים רבות (1949-1969), והיה שר החינוך והתרבות (1955-1960, 1963-1969).

אשר רשאי מטעמי ביטחון למנוע פרסום אשר נאמר על ידי חברי הכנסת'. הוא דיווח כי רוב חברי ועדת החוק והביטחון סברו 'שאינן צנזורה צבאית יכולה להתערב בעניין פרסום או אי-פרסום של דברי חברי הכנסת', עמדה מנוגדת לזו של ראש הממשלה ושל נציגי מפא"י בוועדה, כמו גרובובסקי. רוב משתתפי הישיבה קיבלו באופן כללי את הטענה שהכנסת היא הגוף היחיד המוסמך לפקח על דברי חבריה. ורהפטיג הציע הצעה קונקרטית: נושא זה יהיה נתון בידי יושב ראש הכנסת וסגניו, ו'אם הם מוצאים שאיזה דברים שנאמרו בכנסת יכולים להזיק לענייני ביטחון, הם יכולים לפסול את הקטע הזה גם בתוך "דברי הכנסת"'.³⁰

מנגד הציע בגין, יושב ראש 'תנועת החרות', להקים ועדת משנה מטעם ועדת הביטחון ולהטיל עליה להכריע 'בעניין פרסום דברי חברי הכנסת אם הם עלולים לפגוע בעניינים הנוגעים לסודיות צבאית'. חבר הכנסת הלל קוק, שגם הוא היה חבר סיעת 'תנועת החרות' בכנסת, תמך בהצעתו של בגין. התנגדותם לתת את התפקיד לנשיאות הכנסת נבעה מטעם פשוט – לסיעתם לא היה נציג בנשיאות.³⁰ קוק טען שלא מקרה הוא שיש בנשיאות הכנסת 'כאי-כוח רק של חלק מסוים מהכנסת'. המרירות הקשה בדבריו ביטאה את תחושת קיפוח של חבריו לסיעה: 'כל מה שייאמר על ידי חברי הסיעות המיוצגות של במת הנשיאות יהיה בסדר. אבל מה שידובר בפי חבר כנסת אשר אינו מיוצג על במת הנשיאות יפגע בטעמי ביטחון. אינני רוחש אימון לנשיאות זאת שהיא תחליט מה קובע ומה פסול מבחינת ביטחון'.

למרות עמדתם הנחרצת של אנשי 'תנועת החרות', רוב משתתפי הישיבה תמכו בדברי ורהפטיג שנוסחו כשאלה: 'האם הצנזור רשאי לעכב משהו מדברי חבר הכנסת עד החלטת יושב ראש הכנסת וסגניו?'.³¹

ימים ספורים אחרי ישיבה זאת התכנסה מליאת הכנסת כדי לדון 'בשאלת פרסום דברי חברי הכנסת'.³¹ ערב הדין הקדיש 'הארץ' מאמר מערכת לנושא זה ותקף את הצנזורה ואת הממשלה הממונה עליה. הכותב קבע כי טורו של אלטרמן 'לא גילה שום סודות צבאיים והוא דן בבעיה צבאית-פוליטית, שעליה מתווכחים תוך הציבור זה חודשים רבים'. על מחיקת הטור מ'דברי הכנסת' נכתב כי מדובר ב'עקשנות לשמה שחדלה מלהתחשב בנימוקים הגיוניים'. בסיום המאמר נטען כי הממשלה משתמשת בצנזורה 'כדי לדכא פולמוס בלתי-רצוי, אך גורמת נזק לעצמה'.³² מחיקת הטור מ'דברי הכנסת' גרמה לאירוע מביך: הוחלט לעכב את הוצאת הפרוטוקול של 'דברי הכנסת' מפני 'שיושבים עדיין על המדוכה ולא נתרצה הקושיה, האם יש לפרסם ב"דברי הכנסת" את טורו של נתן אלטרמן' (הצנזורה היא שמחקה מהידיעה את שם הטור).³³

30 בנשיאות היו נציגים של שלוש הסיעות הגדולות: מפא"י (יושב ראש הכנסת שפרינצק), מפ"ם (סגן יושב ראש הכנסת נחום ניר-רפלקס) וה'חזית הדתית המאוחדת' (סגן יושב ראש הכנסת יוסף בורג), ולא היה בה נציג מטעם 'תנועת החרות', הסיעה הרביעית בגודלה בכנסת, ואנשי הסיעה ראו בכך כעול משווע. ראו: י' ויץ, הצעד הראשון לכס השלטון: תנועת החרות, 1949-1955, ירושלים 2007, עמ' 29.

31 ישיבת הכנסת ב-30 במאי 1949, דברי הכנסת, א, עמ' 591-595.

32 'מיום ליום: הצנזורה ורעת הקהל', הארץ, 27 במאי 1949.

33 'מפא"י רוצה להטיל צנזורה פנימית על "דברי הכנסת"', על המשמר, 25 במאי 1949; 'הצנזורה ניסתה לעכב את פרסומי הכנסת', חרות, 25 במאי 1949.

חבר הכנסת יזהר הררי, חבר ה'מפלגה הפרוגרסיבית' שכיהן כיושב ראש ועדת הכנסת, הגיש למליאת הכנסת את הצעת ההחלטה. הוא הבהיר כי הדיון במעמד הצנזור הצבאי מול הרשות המחוקקת ראשיתו ב'דיון על סדר-היום שהיה במליאת הכנסת בקשר לקריאת טורו של המשורר נ' אלטרמן, שנפסל ע"י הצנזורה'. הררי הציג את העקרונות שגיבשו ועדת החוץ והביטחון והוועדה המשותפת. עיקרון אחד היה שאין דברי חברי הכנסת שנאמרו בישיבה פתוחה של הכנסת נתונים לצנזורה של שום גורם מחוץ לכנסת'. ועיקרון אחר התייחס לאפשרות שדברי חבר כנסת יפגעו בביטחון המדינה: 'לפי החלטת יושב ראש ושני סגניו, דברים שנאמרו בכנסת או שאילתה שהוגשה ע"י חבר כנסת, יכולים להיפסל כבלתי-ניינתים לפרסום, בשל נימוקים הנוגעים לביטחון המדינה'.

בן-אהרון אמר בדיון כי בישיבות הכנסת יכולים להתרחש אירועים כמו 'הקראת הטור של נ' אלטרמן, אשר גילה כידוע "סודות צבאיים"'. לדבריו מצב זה מעיד ל'איזה אבסורד אפשר להגיע ע"י עצם קיומו של מוסד שמתפקידו לצנזר. אז מגיעים בהכרח לידי פסילת טור ולידי אפשרות למנוע את הקראתו מעל במת הכנסת'. הוא הבליט עד כמה מצב זה אינו מתקבל על הדעת: 'הנהגה בימים אלה התנהלו ויכוחים פומביים גדולים בהשתתפו של ראש-הממשלה ושר הביטחון מעל במה אחרת'³⁴ על אותו נושא זה, ואיש לא התעורר על גילוי סוד צבאי'. בן-אהרון תבע בתוקף לבטל לגמרי את הצנזורה הפנימית בכנסת: 'אני מתנגד באופן עקרוני, שננקוט בפרוצדורה שתגביל את חופש הדיבור על במת-הכנסת'.

במהלך הדיון הציג ורהפטיג להוסיף סעיף להחלטה, ולפיו סמכות נשיאות הכנסת לפסול דברי חבר הכנסת היא זמנית ותהיה בתוקף 'רק לשעת חירום'. הוא הביא דוגמה מבריטניה בימי מלחמת העולם השנייה: ב-11 בנובמבר 1941 הודיע ראש הממשלה וינסטון צ'רצ'יל לפרלמנט הבריטי כי לנוכח 'שעת-החרום אפשר מטעם היושב ראש להגביל את פרסום השאלות מטעמי ביטחון'. לאור הדוגמה הבריטית הציג ורהפטיג 'שכוחה של הגבלה זו יהיה יפה רק בתקופת חירום', כלומר 'כל זמן שקיים מצב החירום, שהוכרו ע"י מועצת המדינה הזמנית'.³⁵ אהרונוביץ הביע התנגדות להצעה. הוא טען באירוניה מסוימת שלא היה מתנגד לתיקון של ורהפטיג 'אילו הפרלמנט שלנו היה נמצא במסיבותיו של הפרלמנט האנגלי', אולם מדינתנו נמצאת 'במצב חירום פרמננטי'.

בהצבעה תמך רוב חברי הכנסת בהצעת ורהפטיג, כלומר הרוב דחה את עמדת מפא"י. מליאת הכנסת קיבלה את הנוסח הסופי שיושב ראש הכנסת וסגניו יהיו מעין 'צנזורה פנימית', בתוספת הסעיף שקבע שתוקפו של הסדר זה 'יפה לתקופת מצב החירום בלבד'. הרוב דחה את ההצעה הגורפת של בן-אהרון שלא יוכל לחול כל איסור שהוא על פרסום דברי חברי הכנסת בישיבת הכנסת; תמכו בהצעתו רק חברי הכנסת מטעם מפ"ם ומק"י.

34 במהלך דיוני ועידת ההסדרות השביעית, שנפתחה בתל-אביב ב-24 במאי 1949, היה ויכוח בין מפא"י למפ"ם על הפלמ"ח. ריפטיג, שהיה ציר הוועידה, אמר בוויכוח זה דברים דומים לדבריו בכנסת בנושא: 'מורגש דיכוי חופש הדיבור והצנזורה הצבאית מנצלת את סמכותה כדי להעלים כל ידיעה הנוגעת לפלמ"ח' ראו: 'סערת הפלמ"ח - בוועידת ההסדרות', מעריב, 25 במאי 1949. בן-גוריון האשים בנאומו, במושב הסיום של הוועידה, את מפ"ם 'בעשיית הון פוליטי מדם הפלמ"ח'. ראו: 'בן-גוריון מאשים את מפ"ם', הארץ, 30 במאי 1949.

35 בישיבה השנייה של מועצת המדינה הזמנית, שהתקיימה ב-19 במאי 1948, הודיע ראש הממשלה כי 'בתוקף סעיף 9 (א) מפקודת סדרי השלטון והמשפט תש"ח 1948, מכריזה בזה מועצת המדינה הזמנית, כי במדינה קיים מצב של חירום, והמועצה קיבלה את ההודעה. ראו: מועצת המדינה הזמנית, פרוטוקול הדיונים, א, ירושלים תש"ח, עמ' 10.

העיתון 'חרות' ראה בהחלטות הכנסת, ובמיוחד באישור הסעיף הנוסף, ניצחון לא קטן. הודגש בו כי נשיאות הכנסת 'יכולה לפסול פרסומים של דברים בשל נימוקי ביטחון', אך 'דק בתקופת מצב החירום'. העיתון ציין כי סיעת מפא"י הייתה במיעוט בהצבעה.³⁶ ב'על המשמר' נכתב כי ההחלטה 'להפעיל צנזורה פנימית על דברי הכנסת בישיבותיה' היא 'חמורה מרחיקת-לכת', והוא הבליט את העובדה שמפא"י הייתה במיעוט.³⁷ ב'מעריב' נכתב כי בעקבות ההחלטה החדשה, שמפא"י מצטערת עליה, אפשר לפרסם את טורו של אלתרמן, 'שהוקרא בכנסת ע"י י' בן-אהרן בשבוע בעבר', מפני שבנשיאות יש רוב ברור בעד הפרסום.³⁸ ככל הידוע לי הטור לא פורסם, אפילו לא ב'דברי הכנסת'. בדיונים בטור זה נוצרה חזית משונה: אנשי מפא"י, מפלגתו של אלתרמן, תמכו בפסילה, ויריביו – אנשי מפ"ם ו'תנועת החרות' – נאבקו בה.

ב. סיפורו של הטור השני, 1956

1. נתן א' ב'מבצע יונה'

בקיץ ובסתיו 1956, ערב מלחמת סיני, נשלח לישראל נשק צרפתי. האניות שבהן הובל הנשק במסגרת 'מבצע יונה' – 'לזכר הנביא שלוותן הקיאו אל החוף'³⁹ – עגנו בנמל הקישון שבמפרץ חיפה, ושם נפרק מטענו. מבצע זה היה סוד כמוס, ואך מעטים ידעו עליו. האנייה הראשונה הגיעה לנמל הקישון ב-24 ביולי 1956 בלילה, ובמקום נכחו ראשי המדינה הנרגשים, ובהם ראש הממשלה ושר הביטחון בן-גוריון, הרמטכ"ל רב אלוף משה דיין ושגריר צרפת פייר ז'ילבר, שהיו לו קשרים הדוקים עם צמרת השלטון הישראלי.⁴⁰ בן-גוריון תיאר ביומנו את תהליך הפריקה: 'כרבע לפני עשר בערב בא מפקד חיל הים שמואל טנקוס⁴¹ ולקח אותי לנמל הקישון שבו עגנה האונייה שהביאה את הטנקים [...] הפריקה החלה בעשר ונסתיימה בעשר ורבע. פורקו 30 טנקים ומאות ארגזים [...] העבודה בין בחורינו ובין המלחים הצרפתיים הייתה מתואמת להפליא [...] הבחורים הצרפתיים עושים רושם מצויף'. בהמשך דבריו באו לירי ביטוי ביתר שאת התרגשותו והתפעלותו: 'כאילו חזרו ימי המחתרת של ההגנה, אבל גם בשביל מחתרת טוב שיש מדינה. צריכות לבוא עוד שמונה אניות [כאלה], שתיים בשבוע הבא, והשאר בהפסקה של שבועיים – אם הכול ילך כשורה'.⁴² האנשים שהיו במחיצת ראש הממשלה שמו לב להתרגשותו. סגן אלוף מרדכי (מורל'ה) בראון, שהיה אז ראש לשכת הרמטכ"ל, כתב כי הוא 'לא

36 'דברים שנאמרו בכנסת בישיבה פתוחה אינם נתונים לצנזורה חיצונית', חרות, 31 במאי 1949. העיתון ציין כי ארבעים וארבעה חברי כנסת תמכו בסעיף זה, ורק שבעה-עשר נציגי מפא"י התנגדו. שני חברי כנסת מטעם מפא"י – פנחס לוביניקאר (לבון) ויוסף מ' לם – תמכו בסעיף.
 37 'תוטל צנזורה פנימית על דברי חברי הכנסת', על המשמר, 31 במאי 1949.
 38 היושב ראש שפרינצק היה נגד צעד זה ושני סגניו – ניר ובורג – תמכו.
 39 מ' בראון, בן המאה שעברה: אוטוביוגרפיה, ירושלים 2011, עמ' 172.
 40 בראון (לעיל, הערה 1), עמ' 1202.
 41 האלוף שמואל טנקוס (1914-2012) שירת כמפקד החיל בשנים 1954-1960.
 42 יומן בן-גוריון, 24 ביולי 1956, אב"ג.

הסתיר את רגשת לבכו'.⁴³ דיין כתב באוטוביוגרפיה שלו כי 'הצרפתים היו חביבים, שתו "לחיים", ואף השיבו תרועה ל"כיפק" של החברה', ואף הוא ציין ש'בן-גוריון היה נלהב ביותר. לחץ את יד רבי-החובל והקצינים'; על עצמו כתב דיין בגוף שלישי: 'גם משה היה נרגש – וניסה להסתיר זאת'.⁴⁴ אלתרמן הוזמן לצפות בפריקת הנשק מהאנייה הרביעית, ובן-גוריון ציין ביומנו כי '(נו)כחו בפריקה [שר האוצר לוי] אשכול ואלתרמן'.⁴⁵ כמה ימים אחר כך הוזמן אלתרמן לטקס שנערך עם הגעת שמונה-עשר מטוסי קרב מיסטר, שטסו מצרפת לשדה התעופה הצבאי חצור. בן-גוריון רשם ביומנו כי זה 'יום גדול לחיל האוויר שלנו ולמדינת ישראל', וציין כי 'בין הנהנים היה נתן אלתרמן'.⁴⁶

2. בין המשורר למצביא

הרמטכ"ל דיין הוא שהזמין את אלתרמן לאירועי פריקת הנשק, והשניים צולמו יחד בנמל הקישון בשעת הפריקה.⁴⁷ ההזמנה והתצלום הם עדות מובהקת ליחסים העמוקים והמיוחדים ששררו ביניהם.

עדות נוספת לכך היא הטור שהקדיש אלתרמן לפרישתו של דיין מתפקיד רמטכ"ל צה"ל, בראשית 1958; במהלך השנים שבהן כתב אלתרמן את טורו פרשו כמה וכמה רמטכ"לים מהתפקיד אך הוא הקדיש טור אך ורק לפרישתו של דיין.⁴⁸ הוא תיאר את דיין כסמל מובהק של ארץ-ישראל ובמיוחד של הדור הראשון של ילדי הארץ:

הַעַם אֶהָב בְּךָ אֶת אֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל
אֲשֶׁר הִנֵּה פְרוּשָׁה עֲלֶיךָ כְּמוֹ שַׁחַר
[...]

אֶת זֶה וְגַם אֶת זֶה נִשְׁאַתָּ בְּחֶבֶךָ
וְגַם תּוֹסִיף לְשֵׁאתָ, כִּי לֹא מְבִנֹת־חִלּוֹף הִיא.
אֵין זֶה עֲנִיָּן שֶׁל גִּיל הַבָּא אֶל הַמְּנוּחָה...
זֶה – אֵיךְ אוֹמֵר הַשִּׁיר הַלְזָ? – עֲנִיָּן שֶׁל אִפִּי

דיין עצמו כתב ודיבר לא מעט על המשורר. בספרו האוטוביוגרפי כתב עליו דברים מפליגים: 'כשהכרתיו מקרוב, ראיתי אדם ללא פגם. היו לו חסרונות – אך לא פגמים. היו לו חולשות,

נתן אלתרמן (שני מימין, לצד משה דיין) בחוף הקישון, ברקע הנחתת הצרפתית פורקת טנקים (באדיבות מרדכי בריאון)

43 מ' בריאון, 'האדם שהתנור מעצמו', נחמיה ארגוב, תל-אביב תשי"ט (כלי עורך), עמ' 64.

44 מ' דיין, אבני דרך: אוטוביוגרפיה, ירושלים תשל"ז, עמ' 217.

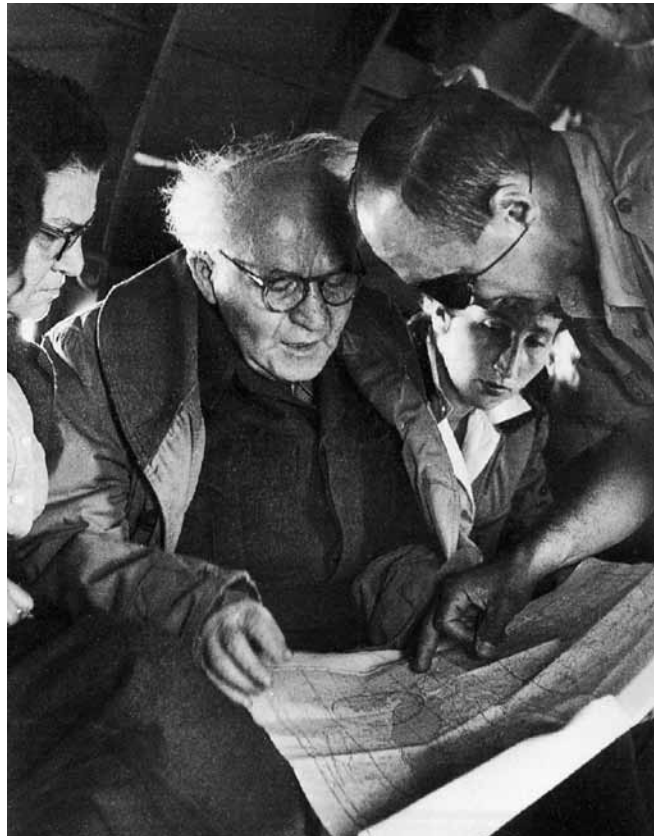
45 יומן בן-גוריון, 14 באוגוסט 1956, אב"ג.

46 שם, 18 באוגוסט 1956, שם.

47 לתצלום זה ראו: בריאון (לעיל, הערה 39), עמ' 174; מעריב, 3 באפריל 1970 – כמה ימים אחרי מותו של אלתרמן.

48 'הטור השביעי: כמה מלים למשה דיין', דבר, 31 בינואר 1958; פורסם שוב: הטור השביעי (לעיל, הערה 9), עמ' 227-229. דיין פרש מהתפקיד ב-29 בינואר 1958, יומיים לפני פרוסום הטור.

אך לא דבק בו רבב. ככל שהרבייתי לפגשו ולראותו, בשעות היום והנשף – עליו ומדוכא, באבל ובעת התרוממות – נפעמתי מעושר רוחו, מכושר ביטויו, מכנותו ומיושרו האנושי.⁴⁹ מבחינת דיין יסוד הקשר העמוק ביניהם היה בראיית המוות שהייתה משותפת להם. לדבריו בעיני אלתרמן המוות לא היה מנוגד לחיים אלא חלק מהם – עמדה נפשית שהייתה קרובה לעמדתו.⁵⁰ דיין ביטא השקפה זו בהרצאתו באזכרה לאלתרמן במלאות שנה למותו: 'מהו ערך זה "של הלחימה האלתרמנית"? זו הלחימה שהינה חלק מהחיים – הלחימה עד תום – עד מוות, אלא שהמוות של הלחימה איננו סוף הלחימה אלא שיאה [...] שיא הלחימה איננה חידלון אלא ביטויים במילוא עוצמתם'.⁵¹ עמוס עוז כתב על כך שבתי הקברות 'הם הנותנים לו [לדיין] את ההשראה למיטב נאומיו, והוא מתעלה למדרגת משורר, כמעט [...] וכל זה – תוך זיקה עמוקה אל אלתרמן, אל שורת המתים-העולים-בחלונם-של-החיים'.⁵²

3. הטור כסעיף בישיבת הממשלה

אפשר לראות בהזמנת אלתרמן לנמל הקישון ולשרה התעופה חצור עדות למעמדו המכובד בעיני הממסד. הוא זכה למה שחלק ניכר משרי הממשלה לא זכו לו, ואפילו משאלתו של נשיא המדינה

בן-גוריון ומשה דיין מתבוננים במפה במהלך טיסה מעל חצי האי סיני, 13 בנובמבר 1956

49 דיין (לעיל, הערה 44), עמ' 564-565. וראו לדוגמה גם דברים שאמר דיין על אלתרמן בישיבה מיוחדת של ועדת החינוך של הכנסת במלאות עשור למותו: מ' דיין, 'עומק ללא קץ', מ' דורמן (עורך), מחברות אלתרמן, ג, תל-אביב תשמ"א, עמ' 133-138.

50 ליחסו של דיין למוות ראו למשל: מ' דיין, 'יומן מערכת סיני, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 29.
51 'משה דיין: אלתרמן עיצב וביטא רוח הלחימה הישראלית', הארץ, 22 במרס 1971. האזכרה התקיימה בתל-אביב יום לפני כן, ב' 21 במרס 1971. דבריו פורסמו כמבוא לאסופת טורי נתן אלתרמן. ראו: מ' דיין, 'הקול וההדר', נ' אלתרמן, מגש הכסף: מבחר טורים, תל-אביב תשל"ד, עמ' 5-7; מנחם דורמן (1909-1992), העורך של כתבי אלתרמן שנים רבות, תיאר ביומנו את הרצאת דיין: 'הציבור נהנה והתפעל מדברי משה דיין בעצרת הויכרון לנתן אלתרמן. אמר דברים והעלה רעיונות על מוטיב הלחימה והמוות בתורתו. הציבור לא ידע כי שר הביטחון בדברים אלה מבשר מלחמה נוראה שתפיל הרבה קרבנות וההדגשה שלי' (מ' דורמן, מבית ומחוז: יומנים, 1932-1988, ב, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 131 [24 במרס 1971]).

52 ע' עוז, 'הרהורים על השפה העברית: למה רגשו גויים, אייזון-בטון, גלילי, דיין ורביץ', הנ"ל, באור התכלת העזה, ירושלים 1990, עמ' 28-29.

בן-גוריון קורא
בכנסת את שירו
של אלתרמן,
15 באוקטובר 1956
(צילום: אדי הרשביין,
באדיבות נדב מן, ביתמונה)

יצחק בן-צבי לראות את פריקת הנשק לא נענתה.⁵³ מיכאל בר-זוהר כתב כי 'מוזר הדבר שהשרים שמעו על הפריקה לאחר שחזה בה משורר, אם כי משורר דגול'.⁵⁴ מיד אחרי שצפה בפריקת הנשק – ועוד לפני שנכח בטקס בשדה התעופה הצבאי בחצור – כתב אלתרמן טור שתיאר בו מה שראו עיניו בנמל הקישון. הוא מיהר להגישו לראש הממשלה, ששהה במעונו בתל-אביב, וזה כתב ביומנו: 'אתמול הביא לי אלטרמן [כך כתב את שם המשורר] "טור שביעי" שכתב בעקבות נוכחותו בכוא האונייה הנשק הרביעית. טור נהדר, מהטובים ביותר של אלטרמן, אבל אמרתי לו שעליו לגנוז אותו עד עת מצוא'.⁵⁵

53 בן-גוריון כתב על זה כי הוא סעד עם הנשיא ובסוף הארוחה 'מסרתי לו קבלת הנשק. הוא הביע את רצונו להיות נוכח בכוא אחת האניות. יש לי ספק אם ראוי הדבר' (יומן בן-גוריון, 19 באוגוסט 1956, אב"ג).

54 בר-זוהר (לעיל, הערה 1), עמ' 1202.

55 יומן בן-גוריון, 17 באוגוסט 1956, אב"ג.

עב/שס"ז

2.

627. סְכִירָתוֹ

ראש הממשלה ד. בן-גוריון: אני רוצה הפעם לסטור לכם גם דברים טובים. העיסקות שעשינו בעניין הנשק לפי שעה מתבצעות בסדר, בדיוק הרבה יותר מאשר קיוותי. היו לי כל סיני חששות, בנוגע מה שעוד לא נוצע - יש לי גם עכשיו חששות, אבל לפי שעה זה הולך בסדר גמור. מה שבא במשך שבועיים אלה - בשבוע שעבר ובשבוע זה מה שיבוא יבדיל את כוח חיל האוויר בכוח כזה שלא היה לו עד עכשיו. גם חיל הסריון הולך ומתחזק ועוד יתחזק (הער י. בן-יהודה: בטסקל, בשריון שווה או במספר) - פנינו עוד הפעם לאנגלייה שיסכרו לנו שלוש סנטוריונים. למען סלק כל סיני אפשריות של מקפוקים התחייבנו לא להשתמש בהם נגד בעלי בריחם. הם שחררו לנו מספר חותמים ככדים, אבל יש תוספת אנגלית סיפוטית: "או אנגליאבל". קנינו מספר חצאי זחלים, שזה סאד חשוב בשביל הצבא. העניין עם קאנאדה תלוי ועומד בין אמריקה וקאנאדה. קאנאדה ורושת אמריקה לא רק תשחרר מספר פרטים, אלא תפרסם על כך, כי לה נהוץ הפירסום. אמריקה אוסרת שבימי ועידת סואץ יכלונדון אין טעם לפרסם, היא מבסה לשכנע את קאנאדה שהפרסומת עכשיו לא ררושה ושתתפסק בזאת שהיא מודיעה לה שהיא משחררת.

למען סטור על ערך הדבר, אעשה דבר בלתי רגיל, אקרא באוזני החברים דבר שאסרתי על הדפסתו כיום ו' - טור שביעי של נתן אלתרמן. שיתן לכם קצה מהארגשה של הדברים. עוד הרבה חודשים אאסור הדפסת דברים אלה: "חלום של טטש"

עוד יסופר להרדה ולפלא איך נצבו תולדות העם בין ים אילת וים תיכון. על כנרת ארץ ראשונה ואחרונה כסו על צוק ישראלי בים ערב, וקהל אויבים אשר אך תטרל הוכה ושב למאורתו עלי גחון שופע מחדש כלי אש יל ירעם, נכון לזנזק בכל משטותיו ומכונותיו.

קטע מפרוטוקול
ישיבת הממשלה:
בן-גוריון קורא את
שירו של אלתרמן,
19 באוגוסט 1956
(באדיבות ארכיון המדינה)

יומיים אחר כך, ב-19 באוגוסט 1956, הביא בן-גוריון את הטור לישיבת הממשלה וקרא אותו לשרי הממשלה - אירוע נדיר למדי. ביומנו כתב ראש הממשלה: 'סיפתי לחברים על משלוחי הנשק והקראתי לפניהם [את] "הטור השביעי" של נתן, שנכנס לפרוטוקול'.⁵⁶ ראש הממשלה פתח את הישיבה בסקירה כללית⁵⁷ על עסקות הנשק שבוצעו בתקופה האחרונה. הוא תיאר אותן במשפטים סתמיים, ללא פירוט:

56 שם, 19 באוגוסט 1956, שם. בריזוהר כתב כי ראש הממשלה קרא לפני השרים "טור שביעי" נפלא' (בריזוהר ולעיל, הערה 1, עמ' 1202), בלי לציין כי הטור מעולם לא פורסם במסגרת 'הטור השביעי'.
57 ישיבת הממשלה, 19 באוגוסט 1956, אה"מ.

אני רוצה הפעם למסור לכם גם דברים טובים. העסקות שעשינו בעניין הנשק לפי שעה מתבצעות בסדר. בדיוק הרבה יותר טוב מאשר קיוויתי. היו לי כול מיני חששות. בנוגע מה שעוד לא בוצע – יש לי גם חששות. אבל לפי שעה זה הולך בסדר גמור. מה שבא במשך שבועיים אלה – בשבוע הבא ובשבוע זה מה שיבוא יגדיל את כוח חיל האוויר בכוח כזה שלא היה לו עד עכשיו, גם חיל השריון הולך ומתחזק ועוד יתחזק.⁵⁸

ראש הממשלה כלל בסקירתו פרטים דומים למדי לאלה שהציג כחודשיים לאחר מכן בנאומו בכנסת (ראו להלן). לדוגמה הוא דיווח כי 'פנינו עוד הפעם לאנגלייה שימכרו לנו שלושים [טנקים] סנטוריניים, למען סלק כל מיני אפשרויות של פקפוקים התחייבנו שלא להשתמש בהם נגד בעלי בריתם'. על הנקודה המרכזית – הנשק מצרפת שכבר הגיע לארץ – לא אמר ראש הממשלה ולו מילה אחת.

בהמשך בישר בן-גוריון לשריו: 'אעשה דבר בלי רגיל' – 'אקרא באוזני החברים דבר שאסרתי הדפסתו ביום ו'⁵⁹ – טור שביעי של נתן אלתרמן,⁶⁰ שייתן לכם קצת מההרגשה של הדברים. עוד הרבה חודשים אאסור הדפסת דברים אלה'.⁶¹ ראש הממשלה אמר כי שמו של הטור 'חלום של ממש' – הראשון משלושת שמותיו.⁶² הטור היה רווי רמיזות ל'ליל פריקת הנשק' שרק יודעי ח"ן מעטים הבינו את משמעותן. וכך נכתב בו על אותו לילה:

וכל אחד מהם, כל כלי חרש וכל חרש,
בהיבלעו באפלוליות, משחיל שינוי בנוף כחוט שני:
כי חלומי עוד כברת ארץ יהודית, אשר היתה כבשת הרש,
הופכת את צלמה להיות כפירו ולביאתו של העני.

בן-גוריון אמר כי צר לו שנאלץ לאסור לפרסם את הטור בעיתון. בעקבות הערה זאת שאל אותו פנחס רוזן, שר המשפטים שעמד בראש ה'מפלגה הפרוגרסיבית', 'האם יש ללמוד מזה שאנשי המערכת של עיתון גדול יודעים על זה?'. תשובת ראש הממשלה לא הייתה קשורה לשאלה – הוא הסביר מדוע הוזמן המשורר לאירועי הגעת נשק, בשעה שרוב שרי הממשלה לא הוזמנו: 'זה נעשה יוצא מן הכלל לנתן אלתרמן, שאפשר לסמוך עליו'. תגובת רוזן הייתה נרגזת: 'אפשר לסמוך על רבים'. ראש

58 מפקדה זאת ברור שראש הממשלה התכוון לא לדווח לשרי הממשלה על כל פרטי העסקות, שכן ספינת הנשק הראשונה הגיעה לנמל הקישון חודש לפני כן, בסוף יולי 1956.

59 דוגמה נוספת להוראה של ראש הממשלה שלא לפרסם דברים: בסוף נובמבר 1956, מיד אחרי מלחמת סיני, ביקש שלמה לביא לפרסם מכתב גלוי לראש הממשלה ובו טען כי אנו חייבים להסתלק מרצועת עזה – עמדה שהייתה מנוגדת לעמדת ראש הממשלה. הוא דרש 'לפנות את עזה, כי עוד שלוש מאות אלפים ערבים במדינה זה חורבן המדינה'. ראו: לביא אל בן-גוריון, ללא תאריך, אב"ג, התכתבות. המכתב הועבר לראש הממשלה על ידי עורך 'דבר' חיים שורר ב-27 בנובמבר 1956 (שם), והוא פסק שיש לאסור את פרסומו. בן-גוריון דיבר על כך בישיבת הממשלה ב-9 בדצמבר 1956 ובישיבת ועדת החוץ והביטחון, שהתקיימה יומיים אחר כך, ב-11 בדצמבר 1956.

60 ביום שישי שקדם לשיביבה, ושתאריכו היה 17 באוגוסט 1956, אכן לא פורסם טורו של אלתרמן.

61 בעקבות קריאת הטור מפי ראש הממשלה בישיבת הכנסת הוא פורסם ב'דברי הכנסת' ובכמה עיתונים. הוא מעולם לא פורסם ב'טור השביעי' ב'דבר', ונרפס בספר אחרי מותו של אלתרמן.

62 ב-ראו ציין בספרו כי זה היה שמו של הטור. ראו: מ' בריאון, שערי עזה: מדיניות הביטחון והחוץ של מדינת ישראל 1955-1957, תל-אביב תשנ"ב, עמ' 480, הערה 102.

הממשלה הסכים עמו אך אמר: 'אבל איש אינו יכול להביע זאת כמוהו. הייתי נוכח בכוא שלוש אניות ולא יכולתי להביע זאת כמוהו'.

בהמשך נערך דיון קצר, נלעג למדי, בשאלת הזמנתם או אי הזמנתם של שרי הממשלה לאירועי הגעת הנשק – הוא ביטא את עלבון השרים שלא הוזמנו לאירועים אלה בשעה שהמשורר הוזמן. מרדכי בנטוב, שר הפיתוח שהיה איש מפ"ם, שאל את ראש הממשלה 'מתי אנו נקבל הזמנות?', וראש הממשלה ניסה להפיס את דעתו: 'תקבלו, תקבלו [...] חברי הממשלה יוזמנו', הוא ענה, אבל 'לא הכול בבת אחת, כי הדבר הוא מסוכן, תראו ותיהנו. אם תסכימו שילכו רק שלושה. השבוע יהיו שני דברים, ילכו שלושה ועל פי הגורל'. בנטוב שאל: 'היה המשך ויוכלו ללכת גם אלה שלא יזכו בגורל?', וראש הממשלה ניסה להרגיעו: 'יהיה, יהיה'. משה שפירא, שר הדתות והסעד שהיה מנהיג מפלגת 'המזרחי' – הפועל המזרחי, שאל מדוע יש להטיל גורל והפציר בראש הממשלה לקבוע מי יהיו בעלי המזל שיקבלו הזמנות. בן-גוריון נענה לבקשה: 'אמנם איני רוצה אבל באין מוצא אקבל הצעת שפירא'. ביומנו הוא פירט את פרטי החלטת הזמנות השרים,⁶³ וגם אחרי הישיבה הוסיף לעסוק בביקורי השרים באירועי הגעת הנשק.⁶⁴

השרים ביקרו בנמל הקישון וראו כיצד הנשק מגיע ונפרק, אך הם לא ידעו את פרטי עסקת הנשק ואת הקשרה הכולל, ובעיקר לא ידעו מה מקור הנשק. נקודה זאת באה לידי ביטוי בדרך אבסורדית. ב-31 באוגוסט 1956 שאל דיין את ראש הממשלה: 'מצא חן בעיני רוזן העסק הזה בקישון?', ותשובת בן-גוריון הייתה קצרה: 'הוא עוד חושב שזה הולנדי'.⁶⁵

מתוך אנקדוטה זאת אפשר להבין מה הניע את ראש הממשלה לקרוא את הטור בישיבת בממשלה – הוא גילה טפח והסתיר טפחיים. הוא גילה את העובדה הבסיסית שהגיע לישראל נשק מגן חיוני, והסתיר את פרטי עסקות הנשק וחשוב מכול – את העובדה שמקורו בצרפת. ראש הממשלה השתמש אפוא באלתרמן ובטורו כדי למנוע מחברי הגוף הפוליטי העליון במדינה, ממשלת ישראל, מידע יסודי על מהלך מרכזי שהביא למלחמת סיני.

4. קריאת הטור בישיבת הכנסת

ראש הממשלה קרא שוב את הטור והפעם בפורום פומבי, במליאת הכנסת. ב-15 באוקטובר 1956 הוא פתח דיון מדיני בפתחת המושב השני של הכנסת השלישית.⁶⁶ הכנסת וכל הציבור חיכו בדריכות לדיון – 'זה כבר לא היו אולמות הכנסת ויציעיו מלאים כל כך בעת הדיון המדיני אתמול'.⁶⁷ 'קול

63 'הצעתי לשלושה [שרים] שילכו מחר לחוף לפגוש האונייה (החמישית) ולשישה שילכו ביום רביעי לפגוש המטוסים. הצעתי הפלת גורל מי ומי ההולכים. דרשו שאני אקבע ההולכים. קבעתי למחר את [פנחס] רוזן [שר המשפטים], [ישראל] ברייהודה [שר הפנים] ומרדכי נמיר [שר העבודה]' (יומן בן-גוריון, 19 באוגוסט 1956, אב"ג).

64 בן-גוריון ציין ביומנו כי בהגעת מטוסים לחצור נכחו שלושה שרים, קדיש לוז, פנחס ספיר ושפירא, ומזכיר הממשלה זאב שרף. ראו: שם, 22 באוגוסט 1956, שם.

65 מ' גולני, תהיה מלחמה בקיץ...: ישראל בדרך אל מלחמת סיני, 1955-1956, תל-אביב 1997, עמ' 201.

66 ישיבת הכנסת ב-15 באוקטובר 1956, דברי הכנסת, כא, עמ' 57-65. ביומנו התייחס בן-גוריון לדיון ולנאומו באופן לקוני: 'בימים האחרונים הייתי עוסק [...] בהכנת הודעתי לכנסת' (יומן בן-גוריון, 15 באוקטובר 1956, אב"ג).

67 'ציפו בדריכות להודעת הממשלה', הצפה, 16 באוקטובר 1956.

העם', יומון מק"י (המפלגה הקומוניסטית הישראלית), ציין כי כבר בשעות הבוקר אזלו כרטיסי הכניסה ליציע האורחים בכנסת, ושבעת נאום ראש הממשלה 'היה היציע מלא מפה לפה'.⁶⁸ הדיון נפתח בתחושה קודרת – חמישה ימים קודם לכן, ב־10 באוקטובר 1956, בוצעה פעולת תגמול נגד משטרת קלקיליה בתגובה על שני מעשי רצח שנעשו על ידי מחבלים שהגיעו מממלכת ירדן. תוצאת הפעולה הייתה קטלנית – שמונה-עשר חיילי צה"ל נהרגו, ושישים ושמונה נפצעו. עבור הירדנים הייתה התוצאה קשה יותר: שמונים ושמונה חיילי הלגיון נהרגו, וחמישה-עשר נפצעו. ממדי האברות הכו בכך-גוריון; דיין כתב כי הוא היה 'עצוב ומודאג מאוד מאבודותינו הרבות' ושאל אותו: 'האם היה הכרח להגיע למספר נפגעים רב כליכך בין אנשינו'.⁶⁹

בן-גוריון נשא בתחילת נאומו הספר נרגש לחללים הטריים: 'עלי להרכיז ראשי ביגון, באבל, באהבה ובהערצה לחללי צבא הגנה לישראל אשר חירפו נפשם למות בשבועות האחרונים, בהגנם על ביטחוננו ובהוכיחם לאויבנו כי אין דם ישראל הפקר בארצו'. המליצות הרמות הללו לא היו ייחודיות לאירוע זה – בן-גוריון חזר ואמר שוב ושוב דברים דומים.⁷⁰

נאומו נמשך כשעה וחצי (ב'דברי הכנסת' הנאום תופס תשעה עמודים), אך חברי הכנסת האזינו לו ברוב קשב, ולא נשמעה אפילו קריאת ביניים. למחרת פורסם הנאום בהבלטה בעיתונות: כל העיתונים ייחדו לו את הכותרת הראשית, וחלקם – כמו 'דבר' ו'על המשמר' – פרסמו אותו במלואו.

בן-גוריון סקר את המצב הביטחוני בשנה הקודמת (תשט"ז, 1955/6), שהייתה שנתו הראשונה כראש הממשלה בקדנצייה השנייה.⁷¹ נושא מרכזי בנאום היה המאמצים לחזק את צה"ל בנשק מגן. בן-גוריון הדגיש כי נשק אינו 'מסוג הסחורות אשר אם רק יש לך כסף או אשראי אתה נכנס לחנות ובוחר לך מכל אשר תאוה נפשך ולוקח ומביא לביתך'. הוא דיווח לחברי הבית על מה שוודאי כבר ידעו: 'רפקנו על הרבה דלתות ומצאנו אותן סגורות'. ממשלת אנגליה, 'שמכרה לרודן המצרי טנקים כבדים – בידעה שהם מיועדים לפגוע בישראל – סירבה בעקשנות למכור נשק לישראל'. ארצות-הברית עודדה את בעלות בריתה לספק לישראל נשק מגן, אבל 'אין אנו יכולים להסתפק בעידוד זה בלבד, ונוסיף לדרוש מממשלת ארצות-הברית נשק מגן באוויר, ביבשה ובים, שיהיה בו כדי להרתיע את האויב'. ראש הממשלה ציין את המדינות שהסכימו לספק לישראל נשק: ממשלת קנדה 'החליטה למכור לנו 24 מטוסי סילון'; אנגליה 'סיפקה לנו כמה מטוסי מטיאור'; ומדינות נוספות, שבשמותיהן לא נקב, סיפקו לישראל 'כמה סוגים של נשק מגן'. על צרפת אמר דברים חמים מאוד: אנו כולנו חייבים לה 'הוקרה רבה ותודה נאמנה [...] שהייתה הראשונה לספק לנו 24 מטוסי חדישים מסוג "מיסטר 4"'.⁷²

בדבריו חשף בן-גוריון חלק קטן מהיקף רכישת הנשק. הוא לא סיפר כמובן על הרכבת האווירית והימית מצרפת, שהייתה מבצע סודי ביותר, ודיבר על כך במונחים כלליים ביותר, כמו בשיבת הממשלה: 'לא אעמוד על פרשת מאמצינו להבטיח לצבא הגנה לישראל מינימום הציוד ההכרחי, כי

68 'בן-גוריון מכריו על "חופש פעולה" כלפי ירדן', קול העם, 16 באוקטובר 1956.

69 דיין (לעיל, הערה 44), עמ' 250.

70 דוגמה לכך היא דבריו בנאומו במליאת הכנסת שסיכם את מלחמת סיני. ראו: ישיבת הכנסת ב־7 בנובמבר 1956, דברי הכנסת, כא, עמ' 197-200.

71 ממשלתו החדשה, הממשלה השביעית, נשבעה אמונים ב־2 בנובמבר 1955.

פרשה זו לא נסתיימה עדיין, ועוד מועד לחזון. עברו עלינו הרבה חודשים של צפייה וחרדה – וגם היו לנו ימים של חוויות גיל עמוקות'. בהמשך נאזנו רצה ראש הממשלה למסור למאזינים אחת מאותן חוויות 'כפי שהנציח אותה משורר אדיר-ביטוי החותם בשם נתן א'. אמנם בקראו את כל הטור, אמר, הוא 'מקפח העיתון אשר לו נועד הטור הזה', כלומר את העיתון 'דבר', אולם לטענתו 'דברים אלה צריכים להישאר ב"דברי הכנסת" כנכס המדינה וצבא-הגנה לישראל'. הוא קרא את הטור בלי לציין את שמו, כפי שעשה בישיבת הממשלה. קריאת הטור הייתה הפתעה – גם לשרי הממשלה; יום לפני כן דנה הממשלה באריכות בנאום זה, וראש הממשלה לא אמר בדיון מילה על כוונתו לקרוא את הטור מעל דוכן הכנסת.⁷²

אחרי שסיים את קריאת הטור, התייחס ראש הממשלה, 'בפרוזה הדלה שלי', לשינוי לטובה ביכולת של צה"ל והדגיש כי 'זה היה מפנה מכריע לא רק במצבנו אלא בגורלנו [...] יחסי הכוחות כמזרח התיכון השתנו תכלית שינוי'.

כעבור כמה חודשים, בנאום בישיבת מרכז מפא"י שמטרתו הייתה להצדיק את מלחמת סיני ואת החלטתו לסגת מהשטחים שכבש צה"ל,⁷³ סיפר בן-גוריון כי הנשק 'הגיע בחשכת הלילה, הוא פורק אי שם על שפת הים בחשכת הלילה', ורק אחרי כמה חודשים, 'כמדומני באמצע ספטמבר',⁷⁴ יכולתי לגלות את הדבר לכנסת, ורק אז התרתי את פרסום טורו של אלטרמן, שכולכם קראתם, על דבר: "אפולוית חולות [...] תחושת מפנה מופלא".

5. תגובת חברי הכנסת והעיתונות על קריאת הטור

הדיון שנערך בכנסת בעקבות נאום של ראש הממשלה נמשך שלושה ימים. הדוברים הגיבו כמוכח על דברי ראש הממשלה, אך כמעט לא נתנו דעתם לאירוע הנדיר שהשתלב בנאום – קריאת טורו של המשורר. רק שני חברי כנסת התייחסו בקצרה לקריאת הטור. חבר הכנסת ישראל גלילי, שהיה הדובר המרכזי בדיון מטעם מפלגתו ('אחדות-העבודה – פועלי-ציון'), אמר כי בדיון 'שמענו "ציטוטים חשובים" – ראש הממשלה 'הקריא את טורו העז של נתן אלטרמן'.⁷⁵ ובגין ציטט דברים שנכתבו ב'למרחב', עיתון מפלגתו של גלילי, ואמר כי 'בטור בוטאה שמחתנו ובפרוזה – דעתנו'.⁷⁶ גם חבר

72 ישיבת הממשלה, 14 באוקטובר 1956, אה"מ. פרוטוקול הדיון בנאום ראש הממשלה בכנסת ממלא יותר מחמישים עמודים (עמ' 14-70).

73 ישיבת מרכז מפא"י, 3 בינואר 1957, אמ"ע, 23/57. הישיבה התקיימה בעצם ימי המאבק שלא לחזור לקווי שביבת הנשק.

74 בן-גוריון טעה – הדבר קרה באמצע אוקטובר.

75 ישיבת הכנסת ב-16 באוקטובר 1956, דברי הכנסת, כא, עמ' 85. אף שלא היה חבר ממשלה, גלילי היה שותף סוד בנוגע למהלכים שהובילו למלחמת סיני. בן-גוריון אישר לשר הפנים ברי-הודה, שהיה אחד מנציגי 'אחדות-העבודה', לשתף שני אישים במפלגתו, את אלון וגלילי, בענייני ביטחון סודיים. ראו: יומן בן-גוריון, 25 בספטמבר 1956, אב"ג. לדברי יזהר 'בשלבם מתקדמים יותר של הכנת המבצע שיתף בן-גוריון בסוד ההכנות את השרים כרמל וברי-הודה ובאמצעותם גם את שאר הנהגת אה"ע כדי להבטיח את תמיכת אה"ע ולהשיג רוב בממשלה' (א' יזהר, בין חזון לשלטון: מפלגת אחדות העבודה – פועלי ציון בתקופת היישוב והמדינה, רמת-אפעל תשס"ה, עמ' 256).

76 ישיבת הכנסת ב-15 באוקטובר 1956, דברי הכנסת, כא, עמ' 67. בגין, שבהיותו ראש הסיעה הגדולה באופוזיציה נאם אחרי ראש הממשלה, טען כי הוא ומפלגתו אינם היחידים שדורשים להפסיק את האלימות בגבולות דרך מלחמה, ובמיוחד שדרך פעולות הגמול מיתתה את עצמה. כדי להוכיח זאת ציטט מ'למרחב': 'מול ההתגררות ונוכח המלחמה

עיתות

נאומי המשורר

(ב. ת.) המשורר נתן אלתרמן לא נבחר לכנסת. אף-על-פי-כן כבר השמיע בה שני נאומים – נאומים בחרוזים. בכנסת הראשונה – שיר על פירוק ה' פלמ"ה, ובכנסת השלישית – שיר על ההתעצמות הצבאית של ישראל.

המשורר לא התכוון להשמיע עם בכנסת. הוא רצה להדפיס סם בעתון, ומשלא ניתן לה, הם צוטטו ע"י חברי הכנסת: השיר הראשון ע"י ח"כ מפ"מי – י. ריפטיק, ואילו השני אתמול – ע"י ראש הממשלה. ד. בן-גור ריזן.

הכנסת יוחנן בדר, מראשי 'תנועת החרות', התייחס לקריאה. הוא לא השתתף בדיון אך כתב בקצרה בספרו שיצא לאור כעבור כחצי יובל שנים: 'שוב סקר בן-גוריון בכנסת את המצב החל משנת 1949, קרא טור מאת אלתרמן – ומסקנתו היא כי "עלינו לחזק את צבאנו ולהיות מוכנים"'⁷⁷.

לעומת ההתייחסות המצומצמת של חברי הכנסת, בעיתונים כולם נכתב שראש הממשלה קרא טור שכתב המשורר אלתרמן, והתגובות היו שונות: היו עיתונים שהביאו את כל הטור בשם חדש, שונה מהשם שציין ראש הממשלה בדבריו בישיבת הממשלה – 'לילה ללא תואר' (השם נגזר מאחד משורות הטור: 'זֶה לַיְלָה שְׁפִיזוּם אֵין תֹּאֵר לוֹ וְשֵׁם'). 'הארץ' הביא את הטור בלוויית הסבר: 'בנאומו בכנסת אתמול הקדיש ראש הממשלה פרק מדבריו למאמצים לרכוש נשק. בתום הפרק הזה הוא קרא את טורו של נתן אלתרמן "לילה ללא תואר ושם"⁷⁸ שלא פורסם עד כה. דברים אלה צריכים להישאר ב"דברי הכנסת" כנכס המדינה וצה"ל – אמר מר בן-גוריון'. בעיתון נכתב משפט לא מדויק: 'מר בן-גוריון קרא טור זה גם בישיבת הממשלה, ביום א' השבוע'.⁷⁹ 'דבר' פרסם את כל הטור נוסף על פרסום כל הנאום – שהוגדר

בעיתון 'נאום רב רושם' – בכותרת ראשית באותו יום.⁸⁰ גם היומון 'למרחב' הביא את הטור במלואו, ונכתב בו כי 'שיר של המשורר נתן א' (אלתרמן), שלא פורסם עד כה, הוקרא אתמול אחרי הצהריים ע"י ראש הממשלה בכנסת, בתום הקטע בנאומו על מאמצי ישראל לרכוש נשק'.⁸¹

היו עיתונים שציינו את העובדה שראש הממשלה קרא את הטור בלי להביא אותו. לדוגמה ב'הצפה' נכתב כי ראש הממשלה ציטט 'טור ארוך של נתן א' המביע את העובדה שהננו עם אשר "חסרונותיו גילויים לעין אוהב ואויב" ואילו "היפות במלאכותיו סמויות הן".⁸² 'על המשמר', עיתונה של מפ"ם, לא פרסם את הטור, אבל במאמר המערכת של העיתון למחרת נאום ראש הממשלה נכתב משפט שרמז לדברים שכתב אלתרמן בטור אחר: 'נוכח העננים התלויים מעל לראשנו – אם מצד עיראק ירדן, אם מצד מצריים ופרשת התעלה [...] מצווה ישראל לשמור על כלל זהב – חיזוק מתמיד של כוחנו שירתיע מתפרעים ויסכל מזימות'.⁸³

הנשקפת, אין זו חובתנו לחזור על עקבנו משדות המערכה שכפו עלינו. אין אנו יכולים להניח את גבול הדמים כפי שהוא. הוא הדגיש כי הדברים נכתבו לא בעיתוני 'חרות' אלא בעיתון התומך בממשלה ששמו הוא 'למרחב' (שם). 'למרחב' היה העיתון היומי של 'אחדות-העבודה', ויצא לאור בשנים 1954-1971.

77 י' בדר, הכנסת ואני, ירושלים 1979, עמ' 101.

78 בהסבר שם נוספה לטור המילה 'ושם'.

79 'לילה ללא תואר', הארץ, 16 באוקטובר 1956. כאמור ראש הממשלה קרא את הטור כחודשיים לפני כן.

80 'בן-גוריון: ישראל שומרת לעצמה חופש הפעולה', דבר, 16 באוקטובר 1956.

81 'לילה ללא תואר', למרחב, 16 באוקטובר 1956.

82 'ראש הממשלה בדיון המדיני בכנסת', הצפה, 16 באוקטובר 1956.

83 'מאמר המערכת: עם פתיחת הדיון', על המשמר, 16 באוקטובר 1956. המשפט מתייחס לדברים הידועים שכתב: 'עננים על ראשנו, הרוח איתן' (מתוך: 'הטור השביעי: נאום תשובה לרב-חובלים איטלקי', דבר, 15 בינואר 1946. פורסם שוב: אלתרמן (לעיל, הערה 2), עמ' 97.

קטע מעיתון 'מעריב' על 'נאומי המשורר', 16 באוקטובר 1956

מה הייתה תגובת עיתוני האופוזיציה? 'חרות' תקף בחריפות את נאומו של ראש הממשלה ואת טורו של אלטרמן. במאמר המערכת של העיתון, שכותרתו הייתה 'נאום נבוב', נכתב כי 'ראש הממשלה ציטט את דברי אחד ממשוררי החצר. דומה שמתאים יותר היה לציטט את דבריו של המשורר הלאומי, הקולעים יותר: "ראיתכם שוב בקוצר ידכם... תועי דרך ואובדי נתיבה..."⁸⁴. 'קול העם', עיתונה של מק"י, לא התייחס ולו במילה לקריאת הטור מפי ראש הממשלה.

שני עיתונים נוספים כתבו בפירוט על קריאת הטור מפי ראש הממשלה. 'ג'רוזלם פוסט' הציע הסבר קצר: הכנסת הופתעה מקריאת הטור מפי ראש הממשלה, 'שתיאר את הגעת הנשק ואת משמעותו'.

הוא ציין כי 'ניתן להבין שהמשורר כתב אותו קודם אך הוא נפסל על ידי הצנזורה הצבאית'.⁸⁵ 'מעריב' ניסה לענות על השאלה מדוע קרא ראש הממשלה את הטור מעל במת הכנסת: 'לפני זמן מה' אלטרמן היה אורחו של צה"ל 'וחזה באימונים בנשק חדש'. הוא התרשם ביותר מהדברים שראה וחבר טור ששלח לראש הממשלה בצירוף שאלה, 'האם מותר לפרסם את הטור ב"טור השביעי"?'. בן-גוריון, 'שהתרשם מאוד מן הטור' הודיע למשורר כי 'עוד לא הגיע הזמן לפרסמו, ולכשיגיע – יודיע לו'. 'בסוף השבוע שעבר' הוא החליט לכלול את הטור בנאומו 'כביטוי חזק למאמצי ישראל לרכישת נשק'. העיתון ציין כי בן-גוריון 'קרא את הטור במלואו בישיבת הממשלה לפני שקרא אותו בכנסת'. אמנם פרט זה אינו מדויק, אך 'מעריב' ו'הארץ' היו שני העיתונים היחידים שדיווחו על קריאת הטור בישיבת הממשלה.⁸⁶

העיתון התייחס לקריאת הטור בכנסת בדרך נוספת: ד"ר דוד לאזר⁸⁷ ציין כי 'בפעם הראשונה אירע בתולדות השירה העברית שראש ממשלת ישראל קרא מעל במת הכנסת שיר עברי במלואו והכריז עליו קבל עם ועדה כעל "נכס המדינה וצבא הגנה ישראל"'. לאזר הדגיש כי משוררי ישראל מעולם לא 'פונקו' על ידי מנהיגי האומה ולא חלמו על כך. אפילו חיים נחמן ביאליק 'לא ראה רגע כזה אף בחזונו הנועז ביותר', והמשורר יהודה ליב גורדון שאל 'למי אני עמל', ועתה אלטרמן 'קיבל השבוע תשובה מפי ראש הממשלה את התשובה הנכונה: כדאי היה העמל ויש שכר למשורר ולשיר'.⁸⁸

6. תגובתו של אלטרמן

מבחינתו של אלטרמן קריאת הטור מפי ראש הממשלה בדיון מדיני מרכזי בכנסת הייתה הפתעה מוחלטת אך בעיקר נעימה ומרגשת. בן-גוריון לא הודיע לו על כוונתו לקרוא את הטור, ויום אחרי האירוע שיגר אלטרמן מכתב תודה, אך לא לבן-גוריון עצמו אלא למזכירו הצבאי, אלוף משנה נחמיה ארגוב.⁸⁹ הדברים שכתב היו רוויי הערצה לראש הממשלה. בפתח דבריו הביע אלטרמן את התרגשותו

84 'בשערי החרות', חרות, 16 באוקטובר 1956.

85 'Ben-Gurion: We Have Preserved Peace while Increasing Armed Might', The Jerusalem Post, 16 October 1956

86 'גיליון על הטור שהוקרא בכנסת', מעריב, 16 באוקטובר 1956

87 לאזר (1902-1974) היה מבכירי עורכי 'מעריב' ועורך המוסף הספרותי של העיתון.

88 'עוד יסופר... מעריב, 19 באוקטובר 1956. וראו: לאזר, ביוגרפיה (לעיל, הערה 1), עמ' 485.

89 אלטרמן אל ארגוב, תל-אביב 16 באוקטובר 1956, אב"ג, התכתבות.

מקריאת טורו מפי בן-גוריון מעל הבמה המכובדת ביותר: 'אני יודע כי שעשה ראש הממשלה, בכלל ובנאמו אותו טור שכתבתי, אינו עניין לאמירה תודה. ובכל זאת רוצה הייתי יודע לו, לדוד בן-גוריון, ולו רק ברמיזה בלבד, כמה נפעם אני מן הזכות הגדולה והמפתיעה זאת שזיכיתי'. מן ההסבר של אלתרמן להתפעמותו משתקפת הערצתו לבן-גוריון:

השמעת הטור כולו מפי האיש הנעלה והמורם מעם, ומעל לרמה שכבמות (להכריח כנסת שלמה לשמוע את הטור מראש ועד סוף...) ואותן מלות הערכה מופלאות ונמרצות שהוקדמו למקרא הטור – היש שכר סופרים רב מזה בדורנו?

אין אני רואה שכר זה בדבר שמגיע לי אך שמור אשמרנו בתשורה יקרה המעידה על נדיבותו המאירה של נותנה. אנשים ברחוב לוחצים את ידי ומברכים אותי על כך ואני מקבל ביודעי כי אכן לא על של מה-בכך נאמרת ברכתם...

המשורר סיים את מכתבו במילים 'אני כותב לך זאת ידיר יקר כדי להתחלק איתך בהרגשה החגיגית הממלאת את ליבי, הרגשה שאיני מתבייש בה ואיני מתכחש לה, גם אם יודע אני היטב שאין אני ראוי לה'. מדוע כתב אלתרמן את מכתבו לא לראש הממשלה אלא למזכירו הצבאי? אין תשובה ברורה על שאלה זאת אולם אפשר שעשה כן בגלל הקשר ההדוק למדי שנרקם בינו לבין ארגוב במהלך שנות החמישים. אחד הביטויים לקשר זה היה שהפיקוד הבכיר של צה"ל ראה בארגוב מתווך שדרכו אפשר להגיע למשורר. למשל בשנת 1954 כתב ארגוב ביומנו: 'אתמול היינו בשטח התמרונים. בנימין [אלוף משנה בנימין גיבלי שהיה אז ראש אגף המודיעין] בקשני להזמין את נתן אלתרמן לחזות בתמרונים וכך זכיתי אף אני להזמנה'.⁹⁰

הקשר המיוחד בא לידי ביטוי גם בגילויי סוד רגיש וטעון: בראשית פברואר 1955 שיתף ארגוב את אלתרמן בפרטי 'העסק הביש', הכישלון הנורא שהביא לחשיפתם של אנשי חוליית המודיעין שהפעילה ישראל במצרים ולהעמדתם לדין שם, וסיפר לו על ועדת אולשן-דורי – שמונתה לחקור את הפרשה⁹¹ – בשעה שחברי הממשלה וועדת החוץ והביטחון של הכנסת לא ידעו כלל על אודותיה.⁹² בעקבות שיחה זאת כתב אלתרמן טור שהתייחס באופן מצועף ומרומז לטרגדיה שהתחוללה במצרים.⁹³ כמה ימים אחרי שנדפס הטור פרסם העיתון 'למרחב' באופן ברור יותר פרטים מסוימים שהיו קשורים ל'עסק הביש'.⁹⁴ ראש הממשלה משה שרת כתב כי הידיעה נכתבה

90 יומנו של ארגוב, 7 בספטמבר 1954, מתוך: נחמיה ארגוב (לעיל, הערה 43), עמ' 204. יש לציין כי באותם ימים הוא לא היה המזכיר הצבאי של שר הביטחון, כי לשר הביטחון דאז פנחס לבון לא היה מזכיר צבאי.

91 ראש הממשלה משה שרת מינה ועדת חקירה כדי לברר 'מי נתן את ההוראה?'. חבריה היו יצחק אולשן, נשיא בית המשפט העליון, ורב אלוף במילואים יעקב דורי, הרמטכ"ל הראשון.

92 ש' טבת, קלב"ן: (על מה נפל בן-גוריון?), תל-אביב 1992, עמ' 196-197; ד' לאור, 'נתן אלתרמן בימי פרשת לבון', דורמן וקומם (לעיל, הערה 1), עמ' 91-95. תודתי העמוקה לחברי ד"ר רפי מן על שהפנה אותי למאמר זה.

93 'הטור השביעי: הדף הפתוח', דבר, 11 בפברואר 1955; פורסם שוב: אלתרמן (לעיל הערה 9), עמ' 20-23. הטור פורסם לראשונה כמה ימים אחרי תליית חברי החוליה ד"ר משה מרוזק ושמואל עזאר (31 בינואר 1955).

94 'השר לבון הועמד לבידור', למרחב, 16 בפברואר 1955. אפשר ללמוד על משמעות ידיעה זאת מדברים שכתב ראש הממשלה שרת ביומנו: 'בבואי למשרד הבוקר הוכיחי בתדהמה: רשימת הרכילות הופיעה ב'למרחב' על קרבה ועל כרעיה [...] זאת אומרת, עניין לבון יצא החוצה ובאופן הממאיר ביותר' (מ' שרת, יומן אישי, ג, תל-אביב 1978, עמ' 732 [16 בפברואר 1955])

'כפה מלא בדברים מפורשים – לא כמעולף ובלשון הפיוטית דקה מן הדקה, כפי שעשה זאת נתן'.⁹⁵ קשרי ארגוב ואלתרמן גרמו אפוא לפרסום הראשון של הפרשה שהסעירה את הציבור הישראלי שנות דור.

7. מקום הטור וקריאתו בכנסת בחיי המשורר

הטור נדפס באסופה הצנועה 'בין המשורר למדינאי', שיצאה לאור כשנה אחרי מות אלתרמן,⁹⁶ ושמו שם 'אחד הלילות', שהוא שמו השלישי. בביקורת שנכתבה בעקבות פרסום האסופה תוארו נסיבות כתיבתו של הטור כאירוע היסטורי אדיר ממדים: בן-גוריון קרא אותו 'מהחל ועד כלה' כדי להכניסו ל'דברי הכנסת', 'כאילו לא די בכך – ברגע כתיבתו – לתולדות הספרות העברית ולתולדות עם ישראל'.⁹⁷

בעמוד הראשון שנדפס בו הטור באסופה הוסבר כי הוא 'נדפס כדי' ב'דברי הכנסת', וכי 'באסופה שלפנינו ניתן הטור כניסוחו האחרון, 1962'.⁹⁸ ואכן אלתרמן עשה בגרסה זאת שינויים משמעותיים – במבנה טורי השיר, במשפטים ואפילו במילים. הוא קיצר את הטור ושינה אותו בכמה נקודות. לדוגמה הוא השמיט פעמיים את המילה 'חרדה',⁹⁹ ושינה כמה משפטים כדי להדגיש כי מדובר במציאות מלאה ולא במצב ביניים שלא ברור אם הוא מציאות או חלום – למשל את המשפט 'אולי זה לילה שְהִיָּה, או ליל חלום, בחלומי – בְּרִזְל, הַרְבֵּה בְּרִזְל, בְּרִזְל חֲדָשׁ' שינה למשפט 'זֶה הָיָה לַיְלָה שְהִיָּה, ובו – בְּרִזְל, הַרְבֵּה בְּרִזְל, בְּרִזְל חֲדָשׁ', ואת המשפט 'הוא שְמַעֲד, אם בחלום או בהקיץ, פי לא ינום שוֹמֵר וְלֹא יִשָּׁן' שינה למשפט 'זֶה לַיְלָה שְמַעֲד, פי לא ינום וְלֹא יִשָּׁן'.

אפשר לראות בטור, כנסיבות חיבורו וקריאתו בישיבת הכנסת סמל לאחד המאפיינים של אלתרמן – דמותו כמשורר הממסד. בשנות השמונים של המאה העשרים כתב דן מירון מאמר שעורר הדים רבים,¹⁰⁰ ובין השאר עסק בו בהרחבה ב'פרשת קריאת ה"טור" בכנסת' וטען בו כי לראשי מערכת הביטחון ובראשם בן-גוריון הייתה מטרה כפולה בהזמין את אלתרמן לצפות בפריקת הנשק ולכתוב טור על כך. מטרה אחת הייתה הנצחה מידית של הישגי מערכת הביטחון 'בהגברת כוחה של המדינה [...] באמצעות שירה גראנדיוזית הנכתבת במהירות של כתבה עיתונאית'.¹⁰¹ והמטרה האחרת, 'שספק אם המשורר היה מודע לה', הייתה לערוך השוואה – גלויה וסמויה – בין מלחמת סיני למלחמת העצמאות. מירון כתב על זה דברים מפורשים: 'בן-גוריון עשה הכול

95 שם, עמ' 726 (12 בפברואר 1955).

96 בין המשורר למדינאי, בעריכת מ' דורמן, תל-אביב תשל"ב. באסופה נכללו שנים-עשר טורים שכתב אלתרמן, איגרת ששלח אל בן-גוריון ושתי איגרות ששלח בן-גוריון אליו. כותרת הטור בספר היא 'אחד הלילות', ובהסבר שם נכתב ש'באסופה שלפנינו ניתן הטור כניסוחו האחרון, 1962'. ראו: שם, עמ' 31-33.

97 מ' בראלי, 'דב"ג בעיני אלתרמן', דבר, 27 במרס 1972. המחבר היה פעיל מרכזי ברפ"י, מפלגתו של בן-גוריון וגם של אלתרמן.

98 בין המשורר למדינאי (לעיל, הערה 96), עמ' 31.

99 במקום 'עוד יסופר לחרדה ולפלא' כתב 'עוד יסופר לפלא'. משפט זה פתח שני בתים בטור, הראשון והשני.

100 מירון (לעיל, הערה 1).

101 שם, עמ' 114.

כדי להכשיר את הקרקע הנפשית של העם למלחמה הראשונה אחרי מלחמת תש"ח. הוא ניסה ליצור אווירה של היסטוריה ביטחונית, של אימה והרגשת איום מידי הדומה לאווירת ערב תש"ח, כדי להשיג קונסנזוס ציבורי רחב, הסכמה לאומית, שתסיט כל ביקורת מן ההחלטה על היציאה למלחמה.¹⁰²

בן-גוריון עצמו אמר יותר מפעם אחת כי המאבק הביטחוני שפתחה ישראל בעקבות חתימת הסכם הנשק הצ'כי-המצרי הוא המשך למאבק הביטחוני שהתחולל בימי מלחמת הקוממיות, כפי שכינה אותה. הוא דיבר על כך בנאום שנשא במרכז מפא"י וטען כי שאלת הביטחון של המדינה היא שאלת עצם קיומנו, כי מטרת שכנינו היא 'השמדתנו המלאה'. במלחמת הקוממיות, 'לפני 8 שנים, העיקר היה – ניצחון ושום דבר אחר, אפילו עלייה', ומסתיו 1955, בעקבות חתימת ההסכם, 'שוב עמד הביטחון בראש דאגותינו'. אנו חוזרים אפוא לתקופת מלחמת תש"ח.¹⁰³

מירון ציין כי ראש הממשלה גייס את אלתרמן למכונת התעמולה שלו כדי לשכנע את הציבור ואת חברי הכנסת שמטרת המלחמה היא הצלה לאומית, כמו במלחמה הקודמת. מירון קבע אפוא קביעות חמורות בנוגע לפרשה זאת. קריאת הטור בכנסת גילתה 'עד כמה התדרדר מעמדו של המשורר העברי מן הימים שבהם שמע בדומייה העם כולו, לרבות מנהיגיו'.¹⁰⁴ אשר למעמדו של אלתרמן עצמו בפרשה, לדברי מירון הוא מילא בה 'תפקיד של מארינוטה, שהמניפולאטור הגדול משך בחוטיה, אותה שעה האמין באמת ובתמים, כשם האמינו רבים אחרים, שעם קריאת טורו בכנסת הגיעה הקריירה שלו לשיאה'.¹⁰⁵

אפילוג

בראייה רחבה אפשר לקשור את שני דיוני הכנסת שדובר בהם באלתרמן לשני נושאים. נושא אחד הוא עיסוקה של הכנסת בענייני ספרות. בשנות קיומה מיעטה הכנסת לעסוק בענייני ספרות. בנאומים מרכזיים על אירועים היסטוריים מעולם לא הביא הדובר, בדרך כלל ראש הממשלה, דברי ספרות או שירה. לדוגמה נאומו של ראש הממשלה לוי אשכול בעקבות הניצחון במלחמת ששת הימים היה כל כולו פרוזה צרופה.¹⁰⁶

הכנסת גם לא קיימה ישיבות בענייני ספרות ובקושי ציינה אירועים ספרותיים. היא לא הזכירה כלל את זכיית הסופר ש"י עגנון בפרס נובל לספרות (בדצמבר 1966), וציינה את מותם של סופרים מרכזיים רק באופן מקרי. לדוגמה בראשית 1970 הלכו לעולמם שלושה יוצרים מהשורה הראשונה: לאה גולדברג (15 בינואר 1970), עגנון (17 בפברואר 1970) ואלתרמן (28 במרס 1970). הכנסת

102 שם.

103 ישיבת מרכז מפא"י ב-3 בינואר 1957, אמ"ע, 23/57.

104 מירון (לעיל, הערה 1), עמ' 113.

105 שם, עמ' 117. מן המכתב ששלח אל ארגוב אכן אפשר ללמוד שהוא ראה באירוע את אחד השיאים בקריירה שלו.

106 'הודעת ראש הממשלה לוי אשכול על המערכה הצבאית והמדינית', ישיבת הכנסת ב-12 ביוני 1967, דברי הכנסת, מט, עמ' 2327-2331.

ציינה את מותם של שניים מתוכם בלבד בפתיחת ישיבותיה: סגן ראש הממשלה ושר החינוך והתרבות יגאל אלון הספיד את עגנון,¹⁰⁷ ויושב ראש הכנסת ראובן ברקת הספיד את אלתרמן.¹⁰⁸ ככל שנותיה קיימה הכנסת ישיבה מיוחדת אחת לרגל יום הולדת של דמות ספרותית – בראשית נובמבר 1976 נערכה ישיבה לכבוד המשורר אורי צבי גרינברג (אצ"ג) עם הגיעו לגבורות.¹⁰⁹ העובדה שמדובר בתקדים עוררה תגובות רבות, ושר המשפטים חיים צדוק טען כי יש לדון בשאלה 'אם הכנסת היא אכן מקום מתאים לציון של יובלות של אישים'.¹¹⁰

מבחינת התייחסות הכנסת לענייני ספרות קריאת טורו של אלתרמן מפי ראש הממשלה בדין מדיני הייתה אפוא אירוע מיוחד וחריג בכל תולדותיה.

נושא אחר שאפשר לקשור אליו את ההתייחסות לשני הטורים של אלתרמן בכנסת הוא עיסוקה של הכנסת בענייני צנזורה ספרותית או תרבותית. הכנסת דנה לא פעם בעניינים שהיו קשורים לצנזורה, ואביא שלוש דוגמאות.

בשנת 1950 קבעה הצנזורה הצבאית כי ספרו של חיים גורי 'עד עלות השחר' (שיצא לאור ב'הוצאת הקיבוץ המאוחד') לא הוגש לה לאישור, ובעקבות זאת נאסר להפיץ אותו וכל עותקיו הוחרמו. כעבור כחודשיים יצא הספר לאור מחדש לאחר שהושטמו ממנו כמה קטעים על פי דרישת הצנזורה. בן-אהרן הגיש לראש הממשלה שאילתה בנושא זה, ובן-גוריון החליט לענות בכתב ולא בעל-פה. במכתבו הציג נימוקים דומים לאלה שהעלה בנוגע לטורו של אלתרמן – מדובר ב'סכנה ביטחונית': 'לצערנו הרב נפוצו בציבור מספר של אכסמפלורים [עותקים] מספר זה, ואם השאילתא תהא נידונה בפומבי אין ספק שמרגלי ארצות ערב (השורצים בארץ) יעשו הכול למען השיג אכסמפלר של הספר, ופרסום השאילתא שלך עלול בלי ספק לגרום נזק לביטחון המדינה'.¹¹¹

בשנת 1966 כתב המשורר והסופר דן עומר ספר פורנוגרפי ששמו 'בדרך'. ועדת הצנזורה של משרד החינוך והתרבות פסלה את הספר, ופרקליטות המדינה תבעה את המחבר על 'פרסום דברי תועבה בניגוד לחוק'; הוא נדון למאסר על תנאי, והוטל עליו קנס כספי. במחאה הקים עומר אוהל ליד בניין משרד ראש הממשלה ושבת בו שביתת רעב, והמשטרה עצרה אותו מספר פעמים.¹¹² העניין הגיע לכנסת דרך שאילתה שהגיש חבר הכנסת אורי אבנרי מ'העולם-הזהה – כוח חדש' לשר החינוך והתרבות. הוא שאל על מעמד ועדת הצנזורה ו'מדוע נאסרה – אם בכלל – הפצת ומכירת ספרו של מר דן עומר'. אהרן ידלין, סגן שר החינוך והתרבות, ענה כי הוועדה 'הודיעה למחבר ולמפיצים שלדעתה מהווה הספר חומר תועבה, שהפצתו אסורה לפי החוק'.¹¹³

107 'אבל ש"י עגנון', ישיבת הכנסת ב-17 בפברואר 1970, דברי הכנסת, נז, עמ' 833.

108 'הספד למשורר נתן אלתרמן', ישיבת הכנסת ב-30 במרס 1970, דברי הכנסת, נז, עמ' 1420.

109 'אצ"ג בגבורותו', ישיבת הכנסת ב-1 בנובמבר 1976, דברי הכנסת, עה, עמ' 92-96. שלושה נאמו בישיבה: יושב ראש הכנסת ישראל ישעיהו, שר החינוך והתרבות אהרן ידלין וחברת הכנסת גאולה כהן מ'הליכוד'.

110 'כנסת ריקה למחצה חלקה כבוד לאצ"ג', דבר, 2 בנובמבר 1976.

111 ירושלים, 8 באוגוסט 1950, אב"ג, התכתבות.

112 'הסופר דן עומר מואשם בהפצת חומר תועבה', דבר, 30 בנובמבר 1966; צ' לביא, 'הוועדה קבעה: תועבה', מעריב, 25 בנובמבר 1966.

113 ישיבת הכנסת ב-2 בינואר 1967, דברי הכנסת, מז, עמ' 721.

הבמאי רם לוי עיבד את סיפורו של ס' יזהר 'חרבת חזעה' כדי להציגו כדרמה בטלוויזיה הישראלית, והשידור נקבע ל-6 בפברואר 1978. הכוונה להציג את הדרמה בערוץ תקשורת ממלכתי חוללה סערה ציבורית ועלתה לדיון בכנסת. שני חברי כנסת הגישו הצעה לסדר היום בעניין זה.¹¹⁴ חבר הכנסת קלמן כהנא מ'פועלי אגודת ישראל' קבע כי יש למנוע את שידור הסיפור כי בו 'מוציגים לוחמים יהודים כסדיסטים ללא נימוק, כפועלים מתוך תענוג סדיסטי'. חבר הכנסת עמוס הדר מ'המערך' טען כי 'להקרין את זה היום בטלוויזיה הממלכתית – יש בכך מן הטמטום. זו פגיעה בכושר עמידתנו'. שר החינוך והתרבות זבולון המר הציע להעביר את הנושא לדיון בוועדת החינוך של הכנסת, וזו החליטה שאי אפשר לערער על עקרונות חופש היצירה. במקביל קראה הוועדה לרשות השידור 'להכין סדרה מקיפה של שידורים על תולדות המאבק הציוני וצדקת מפעלנו הלאומי'.¹¹⁵ הדיון בכנסת בפסילת טורו של אלתרמן לא היה אפוא חריג קיצוני; המיוחד באירוע היה התהליך שהביא לביצור האוטונומיה של בית המחוקקים בימי הקמתו.

סיכום

לסיכום יש להדגיש שלושה עניינים:

אלתרמן והפלמ"ח – יחסו של אלתרמן לפלמ"ח, לפירוקו ולמפקדו יצחק שדה נבע בעיקר מעמדה אידאולוגית ונפשית ולא מעמדה פוליטית. יש לציין כי הוא התעלם במידה רבה ממקרים חריגים של 'התנהגות בלתי נאותה של לוחמי הפלמ"ח' שסביר להניח שידע עליהם, וזאת לעומת 'הביקורת הקשה שמתח אלתרמן ב"טור השביעי" כלפי פעולות אצ"ל ולח"י שפגעו, לדעתו, בערך של טוהר הנשק'.¹¹⁶

אלתרמן הפריד בין יחסו לפלמ"ח ליחסו למפ"ם, המפלגה שהייתה מזוהה עם הפלמ"ח. בימים שבהם כתב טורים נרגשים על הפלמ"ח הוא ניהל פולמוס חריף עם אנשי מפ"ם בשורה ארוכה של נושאים. למשל הוא התנגד ליחסם לברית-המועצות, שאחד מבכירי מנהיגי מפ"ם, יעקב חזן, כינה אותה 'המולדת השנייה'. ובשאלת השילומים מגרמניה תקף את יחסה הכפול של המפלגה לגרמניה – תמיכה נלהבת בגרמניה המזרחית-הקומוניסטית וחרם מוחלט על גרמניה המערבית.¹¹⁷

קריאת הטור בכנסת ומעמדו של אלתרמן – נסיבות חיבורו של הטור על פריקת הנשק מעידות כי באותם ימים היה אלתרמן משורר הממסד: ראשי השלטון הזמינוהו לאירוע, ראש הממשלה

¹¹⁴ 'התוכנית לשרר את ההצגה "חרבת חזעה" בטלוויזיה', ישיבת הכנסת ב-25 בינואר 1978, דברי הכנסת, פא, עמ' 1406-1411.

¹¹⁵ 'אין לערער על עיקרון חופש היצירה האמנותית', מעריב, 14 בפברואר 1978. לדעתו, פנייה זו הביאה לכתיבת הסדרה 'עמוד האש'. יש לציין כי הדרמה הוקרנה בסופו של דבר בטלוויזיה הישראלית.

¹¹⁶ פינקלשטיין (לעיל, הערה 7), עמ' 110-111.

¹¹⁷ 'השילומים והדמגוגיה', דבר, 18 בינואר 1952; פורסם שוב: נ' אלתרמן, הטור השביעי, ה: 1948-1956, תל-אביב תשנ"ה, עמ' 87-92. על יחסו של אלתרמן למפ"ם ראו: ו' ויץ, 'נתן אלתרמן וגרמניה: עמדתו כלפי המגעים עמה על רקע יחסיו עם משה שרת', ישראל, 5 (תשס"ד), עמ' 99-122.

קרא את הטור בממשלה ואחר כך בכנסת, ואלתרמן שלח לאחר מכן מכתב תודה אל ארגוב. עדות נוספת למעמדו של אלתרמן כמשורר הממסד היא הטור שכתב לרגל יום ההולדת השבעים של בן-גוריון.¹¹⁸ מירון כתב על טור זה שהוא דוגמה מובהקת 'לשירה המגושמת והתפלה, המשעממת הארכנית, שהחל אלתרמן כותב בשנות החמישים, בתוקף תפקידו ככֹּהֵן האומה'.¹¹⁹ יש בטור זה יותר מאבק של חנופה:

תוֹלְדוֹת הָעַם לֹא יַעֲקֹפוּ אוֹתוֹ עֶקֶף,
הוא כִּבֵּר הַטְּבִיעַ בֶּן חוֹתֶם בְּלִימְחָה. וְעוֹד רַבָּה דְרָכּוֹ אֶךְ כִּבֵּר בְּרוֹר הוא סְכּוּמָה.
הִנֵּה פִּיּוֹם כִּבֵּר מִצְטָרְפִים פְּרָקִי חֲיִיו, מִיּוֹם רָדְתוּ מֵאֲנִיָּה אֶל הַחוּף
לְפָרְשָׁה שָׁאִין הֶרֶת גּוֹרֵל יוֹתֵר מִמֶּנָּה בְּסַפְרָה שֶׁל הַתְּקוּמָה.

דוגמה מובהקת פחות היא הטור שעוסק ב'שורת המתנדבים'.¹²⁰ פולה קבלו כתבה על טור זה כי 'אלתרמן, כמו בן-גוריון, ביקש לכוון את אלומת האור של השיח הציבורי לתופעת שורת המתנדבים ולהרחיקה מן הביקורת הנוקבת על המשטרה'. והוא ראה בביקורת של 'שורת המתנדבים' 'ביקורת לא אחראית [ש] היא השחיתות האמיתית'.¹²¹

תפקידו של בן-גוריון – בן-גוריון מילא תפקיד כפול בסיפור של שני הטורים בכנסת. באירועים שהתפתחו סביב הטור הראשון הוא היה המתנגד: הוא תמך בהחלטת הצנזור לפסול את הטור והוביל להחלטת ועדת החוץ והביטחון לאשר את הפסילה. הוא אף הציג את אלתרמן כמי שפגע בביטחון המדינה, וראה בו מי שהצטרף ליריביו הפוליטיים בוויכוח זה. אלתרמן מילא תפקיד סביל במאבק נגד פסילת טורו ובעקפיין תרם לביצור הדמוקרטיה הישראלית הצעירה. באירועים שהתנהלו סביב הטור השני היה בן-גוריון התומך: הוא קרא את טורו של אלתרמן בפורומים העליונים של המדינה – בממשלה ובכנסת – וכך הפך אותו למעין משורר לאומי, דובר של האומה. היו הבדלים ניכרים בין שני הטורים ודרך העלאתם בכנסת. הטור הראשון עורר מחלוקת עמוקה וסימל את מעמדו של אלתרמן כמשורר שמזדהה עם מאבק אופוזיציוני נגד שלטונו של בן-גוריון. קריאת הטור השני נתפסה כצעד חגיגי וטקסי המסמל את אחדות לבבות ואת מעמדו של אלתרמן כמשורר שמקורב לצמרת הצבאית והפוליטית בישראל. אפשר אפוא לדאוג באירועים הללו עדות וסמל לכפילות במעמדו הציבורי והפוליטי של אלתרמן.

118 'הטור השביעי: לרוד בן-גוריון', דבר, 5 באוקטובר 1956; פורסם שוב: בין המשורר למדינאי (לעיל, הערה 96), עמ' 27-30; אלתרמן (שם), עמ' 283-285. הוא פורסם עשרה ימים לפני הקריאה בכנסת.
119 מירון (לעיל, הערה 1), עמ' 117.
120 'הטור השביעי: עם אחד הכרוזים', דבר, 9 במרס 1956; פורסם שוב: אלתרמן (לעיל, הערה 117), עמ' 252-255. על מעורבותו של אלתרמן בפולמוס שעוררה 'שורת המתנדבים' ראו: שם, עמ' 376-377. ועל 'שורת המתנדבים' ראה: פ' קבלו, שורת המתנדבים: קורותיו של ארגון אזרחים, תל-אביב תשס"ז.
121 קבלו (שם), עמ' 212-213.